

บทที่ 4

ผลการวิเคราะห์ข้อมูล

งานวิจัยเรื่องเรื่องความกตัญญูในขุนช้างขุนแผนนี้เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ ผลการวิจัยจะนำเสนอเป็น 3 ตอนดังนี้

ตอนที่ 1 พฤติกรรมที่เกี่ยวกับความกตัญญูของตัวละครจากเรื่องขุนช้างขุนแผน

ตอนที่ 2 รูปแบบความกตัญญูของตัวละครจากเรื่องขุนช้างขุนแผน

ตอนที่ 3 แนวทางการเผยแพร่องค์ความรู้ทางด้านความกตัญญู

พฤติกรรมที่เกี่ยวกับความกตัญญูของตัวละครจากเรื่องขุนช้างขุนแผน

จากการศึกษาพฤติกรรมความกตัญญูของตัวละครในเรื่องขุนช้างขุนแผน ทำให้ค้นพบว่าเสภาขุนช้างขุนแผนทั้ง 43 ตอน ปรากฏพฤติกรรมของตัวละครที่มีการกระทำพฤติกรรมที่ตรงกับรูปแบบความกตัญญูจำนวนทั้งสิ้น 19 ตัวละคร คือ

- | | |
|---------------------------|--|
| 1. ขุนช้าง | 11. พระเจ้าเชียงใหม่ |
| 2. ขุนแผน | 12. พลายกุมารทอง (ลูกที่เกิดจากนางบัวคลี่) |
| 3. ขุนไกรพลพ่าย | 13. พลายงาม (หมื่นไวย, พระไวย) |
| 4. ชาวเมืองเชียงใหม่ | 14. พลายชุมพล |
| 5. นางบัวคลี่ | 15. เมียขุนเพชร-ขุนราม |
| 6. นางพิมพิลาสัย (วันทอง) | 16. แสนคำแมน |
| 7. นางลาวทอง | 17. หมื่นหาญ เดิมชื่อ นายเดช กระจุกคำ |
| 8. นางศรีมาลา | 18. โหงพราย |
| 9. บ่าวไพร่ขุนไกร | 19. อัปสรสุมาลี |
| 10. บ่าวไพร่ขุนช้าง | |

โดยมีพฤติกรรมที่เกี่ยวข้องกับความกตัญญูขอตัวละครมีรายละเอียด ดังนี้

1. ขุนช้าง

1.1 ความกตัญญูของขุนช้างที่มีต่อนางเทพทอง

ครั้นพวกโยธามาพร้อมพรั่ง	ขุนช้างสั่งให้เลี้ยงละว้าไพร่
เอาเหล้ากรอกช้างวางเข้าไป	ห้าเทถึงใจไอ้พลายกาง
แล้วรีบมายังเรือนท่านมารดา	กราบกับบาทาทิ้งสองข้าง
เล่าความตามจริงไม่อำพราง	เมื่อกลางคืนย้ายขุนแผนมา
มันสะกดเข้าไปจนในห้อง	ลักเอาข้าวของไปหนักหนา
ลักไปทั้งวันทองน้อยยา	ลูกจะลาคุณแม่คิดตามไป
ถ้าทันแล้วจะฟันเสียให้ยับ	รับวันทองน้อยกลับมาจงได้
การสงครามลูกไม่ขามเข็ดใคร	จงอวยชัยให้ลูกสวัสดิ์ ฯ

(เสภาเรื่อง ขุนช้าง ขุนแผน เล่ม 1, 2544, หน้า 297)

2. ขุนแผน (พลายแก้ว)

2.1 ความกตัญญูของขุนแผนที่มีต่อนางทองประศรี และขุนไกร

จะฝึกสอนราชการที่ในวัง	ขุนแผนได้ฟังก็หรรษา
ไปแถลงแจ้งความแก่มารดา	ลูกจะลาเข้ากรุงพຽนี้เข้า
ด้วยรับสั่งสมเด็จพระพันวษา	ให้หาลูกนี้เข้าไปเฝ้า
จะฝึกหัดราชการงานหนักเบา	ขอฝากเจ้าลาวทองให้แม่ไว้
เมื่อลูกมีบ้านช่องช่องแขว	ก็จะมารับแม่ไปไว้ไกล
ถึงอยู่กรุงหนทางไม่ห่างไกล	จะมาไปไม่หนึ่งทิ้งมารดา ฯ

.....	
ครานั้นจึงนางทองประศรี	ได้ฟังคดีที่ลูกว่า
แกลดิใจจนหลังถั่งน้ำตา	ลูบล้างลูบหน้าด้วยปรานี
ไปเถิดเจ้าอย่าเฝ้าเป็นห่วงใย	เมียของเจ้านั้นไซ้ไรให้อยู่นี้
แม่จะกล่อมเกลี้ยงเลี้ยงทางนี้	มิให้มีเดือรื้อนราคาญาติ
เจ้าอุตสาห์อดเปรี้ยวไว้กินหวาน	ฝึกหัดราชการให้จงได้
ถ้าได้ตีมีศปรากฎไป	เหมือนแทนคุณขุนไกรผู้บิดา

(เสภาเรื่อง ขุนช้าง ขุนแผน เล่ม 1, 2544, หน้า 265)

แม่จงอวยชัยให้ลูกแก้ว	ไปแล้วมีชัยอย่าได้พรั่น
ถึงจะยกทัพตามสักสามพัน	ลูกจะฟันให้เป็นภักดิ์รัฐลีง ฯ
ทองประศรีสุดห้ามก็ตามใจ	จึงอวยชัยให้ลูกดั่งประสงค์
ให้พ่อเรื่องฤทธิไกรในณรงค์	พ่องจสำเร็จดั่งความคิด
ไปพบวันทองที่ห้องนอน	ให้เขาหย่อนยอมใจไปสนิท
เจ้าอย่าหลงเล่ห์หลมมัวชมชิต	สำเร็จกิจแล้วก็กลับมาเรือนตน ฯ
ขุนแผนรับพรอภิวาท	คำประสาทประสิทธิธิดาผล
กำเรียบฤทธิยินดีโดยมงคล	ประทัภษิตสามหนแล้วกลับมา

(เสภาเรื่อง ขุนช้าง ขุนแผน เล่ม 1, 2544, หน้า 306)

ครานั้นขุนแผนแสนสุภาพ	ก้มกราบมารดาน้ำตาไหล
ลูกเห็นแต่แม่คุณค้อยอื้นใจ	ช่วยสอนให้พละงามเรียนความรู้
อันตำรับตำราสารพัด	ลูกเก็บจัดแจงไว้ที่ในตู้
ถ้าล้มหลงตรงไหน ไขออกดู	ทั้งของครูของพ่อต่อกันมา
แล้วลูบล้างสิ่งความพละงามน้อย	เจ้าจงค้อยรำเรียนเขียนคาถา
รู้สิ่งไรก็ไม่สู้รู้วิชา	ไปเบื้องหน้าเติบใหญ่จะให้คุณ

(เสภาเรื่อง ขุนช้าง ขุนแผน เล่ม 1, 2544, หน้า 443)

ขุนแผนวอนไหว้พระหมื่นศรี	ว่าลูกนี้ตั้งใจจะอาสา
ยังเป็นห่วงบ่วงโยด้ายมารดา	คร้อแคร้แก่ชราลงทุกวัน
อยู่บ้านกาญจน์บุรีไม่มีสุข	จะเฝ้าทุกข์ถึงลูกกับหลานขวัญ
ถ้ารับมาเลี้ยงดูอยู่ด้วยกัน	ถึงลูกไปทัพนั้นจะนอนใจ

(เสภาเรื่อง ขุนช้าง ขุนแผน เล่ม 2, 2544, หน้า 38)

2.2 ความกตัญญูของขุนแผนที่มีต่อเจ้าเมืองเชียงใหม่

เจ้าพลายแก้วรับสั่งบังคมทูล	เกล้ามูลเนื้อความไปตามเล่ห์
อันเชียงใหม่แปรปรวนทำรวนเร	เห็นจะเท่ายตนให้พ้นตาย
แม้ว่าเข้ากับเชียงใหม่จริง ไหนจะ	วังเข้าไปแตกแหกค่าย
ไม่ถอยเลยสักก้าวทั้งบ่าวนาย	ถึงผิดมากหากหายด้วยขอบมี ฯ

(เสภาเรื่อง ขุนช้าง ขุนแผน เล่ม 1, 2544, หน้า 228)

2.3 ความมัตถัญญของขุนแผนและวันทองที่มีต่อพระพิจิตรและบุษบา

ครานั้นขุนแผนแสนสนิท	ได้ฟังพระพิจิตรก็ก้มเกล้า
ชี้แจงเนื้อความตามสำเนา	ข้าพเจ้าคิดกลัวซึ่งโทษทัณฑ์
ด้วยมิตรรายชดสกดด้าน	รู้ว่แขวงกรมการก็กวดขัน
แต่ปิดบังลูกชายไว้หลายวัน	ถูกคิดเกรงเกลือกอันตรายมี
หลวงปลัดยกกระบัตรกรมการ	จะบอกกล่าวข่าวขานไม่ควรที่
จะเป็นคบบคนผิดคิดราคะ	พระพันปีก็จะทรงพระโกรธา
เจ้าประคุณบอกส่งลูกลงไป	ให้พ้นภัยราคะจะดีกว่า
ช่วยแต่แจ้งไปในท้องตรา	ว่าลูกเข้ามาหาแต่โดยดี
กับบอกคำให้การดีฉานว่า	ทั้งถ้อยคำภรรยาให้ถ้วนถี่
ให้สมกับลูกแก่โทษโปรดสักที่	นอกนี้สุดแต่กรรมที่ทำมา ฯ

(เสภาเรื่อง ขุนช้าง ขุนแผน เล่ม 1, 2544, หน้า 395)

วันทองสองกรเข้าช้อนอก	น้ำตาตกตันใจอาลัยว่า
ถึงตัวไปใจอยู่กับมารดา	จะหาไหนได้เหมือนเจ้าประคุณ
ลูกเป็นคนโทษแม่โปรดไว้	ไม่จงจำซ้ำให้ซึ่งเกื้อหนุน
รักเหมือนลูกเต้าจะเอาบุญ	นอนอุ่นกินอิ่มไม่อาวรณ์
.....	
ขุนแผนวันทองนอนน้ำตา	กราบลาพ่อแม่ทั้งสองศรี
พระพิจิตรบุษบาก็ปราณี	ถ้อยที่ถ้อยสั่งหลังน้ำตา
จากจวนชวนกันลงบันได	ผิวเมื่อยเสียใจเป็นหนักหนา
ท่านผู้ชายผู้หญิงก็ตามมา	แหวะหาม้ำสีหมอกบอกลาคดี

(เสภาเรื่อง ขุนช้าง ขุนแผน เล่ม 1, 2544, หน้า 397-398)

2.4 ความมัตถัญญของขุนแผนที่มีต่อนายเดช กระจุกดำ (หมื่นหาญ)

ครานั้นขุนแผนแสนสนิท	เห็นหมื่นหาญกลัวชีวิตจะเป็นผี
จึงกล่าวคำสำคัญไปทันที	โทษของมึงถึงที่จะวายปราณ
หากภูคินิดหนึ่งมึงมีคุณ	ได้เกื้อหนุนเลี้ยงดูอยู่ในบ้าน

ให้ข้าวแกงพริกเกลือได้เจือจาน	ไม่ประหารชีวิตเพราะคิดคุณ
ทั้งท่านผู้หญิงสี่จันทน์ภรรยา	ให้เงินตราผ้าเสื้อได้เกือบหนูน
ถ้าไม่คิดแล้วชีวิตมึงเป็นจูน	ครั้งนี้บุญของมึงไม่ถึงตาย
มึงอยู่เถิดกูจะไปบ้าน	เรียกกุมารผีโขมดคืนทั้งหลาย
โหงพรายพรุ่งพร้อมล้อมรอบกาย	แผ่นดินคอปรีอหายไปบัดคล

(เสภาเรื่อง ขุนช้าง ขุนแผน เล่ม 1, 2544, หน้า 299)

2.5 ความกตัญญูของขุนแผนและวันทองที่มีต่อยายละว้า

ครานั้นจึงท่านยายละว้า	คนชราแก่เฒ่าอยู่เฝ้าบ้าน
เห็นคนขี่ม้ามาลนลาน	นี่เจ้านายมาบ้านดูทำไม
ขุนแผนวันทองทั้งสองรา	ลงจากม้าพลางทางปราศรัย
เรามาหาว่ายาแลรากไม้	เขาวัวมีอยู่ในภูเขานี้
ลูกผู้ชายของชายไปไหนหมด	เห็นรดผักแต่ผู้หญิงเมื่อตะกี้
เราจะขออาศัยในบ้านนี้	อยู่สักห้าราตรีจะลาไป
วันทองให้ปิดผูกข้อมือ	เป็นที่นับถือกะเหรียงไร่
ยายเฝ้าได้ปัดก็ดีใจ	แกเรียกไปสาวสาวก็กลับมา
ทำที่อายเอียงเมียงชม้วย	ครั้นได้ปิดหายอายหัวร่อรา
แต่งทับให้พลันมิทันช้า	เผือกมันเอามาด้วยดีใจ ๆ

(เสภาเรื่อง ขุนช้าง ขุนแผน เล่ม 1, 2544, หน้า 356)

2.6 ความกตัญญูของขุนแผนที่มีต่อพระพันวษา

พลายแก้วรับสั่งบังคมทูล	ขอเดชะนเรนทร์สุรโปรดเกศา
ชีวิตอยู่ได้พระบาท	ขออาสาพระองค์ผู้ทรงชัย
ดีทัพเชิงอินทร์แลเชิงทอง ให้	สมพระทัยปองให้จงได้
ถ้าข้าพระพุทธเจ้ามิบรรลย์	ก็มีได้ข้อยต่อคุณรงค์ ๆ

(เสภาเรื่อง ขุนช้าง ขุนแผน เล่ม 1, 2544, หน้า 151)

โบราณว่าเป็นข้าจอมกษัตริย์	ราชสวัสดิ์ต้องเพียรเรียนรักษา
ท่านกำหนดจดไว้ในตำรา	มีมาแต่โบราณช้านานครัน
หนึ่งวิชาสามารถมีอย่างไร	ไม่ปิดไว้ให้ท่านทราบทุกสิ่งสรรพ

หนึ่งกล้าหาญทำการถวายนั้น
หนึ่งมิได้ประมาทราชกิจ
หนึ่งสัตย์ซื่อถือธรรมจรรยา
หนึ่งเสี่ยมเจียมตัวไม่กำเริบ
หนึ่งอยู่ใกล้ซัดคิดพระองค์
หนึ่งไซ้ไม่ร่วมราชาอาสน์
หนึ่งเข้าเฝ้าสังเกตซึ่งกิจจา
หนึ่งผู้หญิงชาวโนไม่พันพัว
หนึ่งสามภักดิ์รักใคร่ในภูบาล
ราชสวัสดิ์จัดจอบครบสิบข้อ
สัตย์ซื่อและสำคัญนั้เป็นแดน

มุ่งมั่นจนสำเร็จเจตนา
ชอบผิตรีตรึกหมั่นศึกษา
เหมือนสมาทานศีลไว้มั่นคง
เอื้อมเอิบหยิ่งเยอเพื่อหลง
ไม่ทำเทียมด้วยทงนงพระกรุณา
ด้วยอุบาทว์จัญไรเป็นหนักหนา
ไม่ใกล้ไกลไปกว่าสมควรการ
เล่นหัวผู้รักสมัครสมาน
ถึงถูกกริ้วทนต์ไม่ตอบแทน
พ้อจงจำไว้ให้หนักแน่น
พ้อแผนของแม่จงใส่ใจ

(เสภาเรื่อง ขุนช้าง ขุนแผน เล่ม 1, 2544, หน้า 265-266)

ครานั้นขุนแผนแสนสามารถ
ด้วยเดชะพระองค์ทรงภพไทร
เกล้ากระหม่อมอาสาไปครานี้
ได้อาศัยในคุณวิทยา
.....
ขอเป็นข้าทูลละอองรองพระบาท
แต่นั้นมากริยาก็คงตรง

อภิชาติทูลแจ้งแถลงไข
จึงมีชัยได้สิ้นทั้งพารา
กับทหารตัวดีสามสิบห้า
กับบารมีพระองค์ผู้ทรงธรรม์
.....
มอบกายถวายราชย์ตามประสงค์
จงทราบเบื้องบาทบงสุ์พระทรงชัย ฯ

(เสภาเรื่อง ขุนช้าง ขุนแผน เล่ม 2, 2544, หน้า 162-163)

2.7 ความกตัญญูของขุนแผนที่มีต่อม้าสีหมอก

ขุนแผนได้ฟังเจ้าของว่า
แก้เงินนับให้ไม่กลับกลาย
เสกหญ้าด้วยมหาละลวยใหญ่
จะไปกับเราก็เข้ามา
สีหมอกรับหญ้ามาเคี้ยวกลืน
ให้มีใจจงรักด้วยภักดี

สมมาดปรารถนาที่มุ่งหมาย
แล้วเอ็งกรายมาที่สีหมอกม้า
เขาใกล้สีหมอกแล้วบอกว่า
ยื่นหญ้าให้พลันในทันที
ชมชื่นปรีดิ์เปรมเกษมศรี
ติดขุนแผนเดินรีตามหลังไป

ขุนแผนลอบหลังสีหมอกม้า
ของหางเข็ดชูดละไม

ผูกอานผ่านหน้าบังเหียนไต้
ล้วนขลิบทองของใหม่วิไลตา

(เสภาเรื่อง ขุนช้าง ขุนแผน เล่ม 1, 2544, หน้า 303)

ว่าพลางทางจูงสีหมอกม้า
ดังจะปลิวลี้วลอยไปตามลม
ปโลบพลางทางกอดกระซิบบอก
เนื้ออ่อนงอนง้อขอยมา
วันทองสองมือประนมมัน
พี่สีหมอกของน้องอย่าจ้องภัย
ขุนแผนพานางมาใกล้ม้า
หยิบมือลูบม้าวว่าปโลบเมีย

เบาะอานพานหน้าคางมสม
อย่าปรารมภ์เลยนะเจ้ามาขี่ม้า
ม้าสีหมอกตัวนี้มีสง่า
อย่าให้สีหมอกม้ากระเดื่องใจ ๆ
พริ้นพริ้นกลัวม้าไม่เข้าใกล้
จะขอจีฟี่ไปทั้งผิวเมีย
ลูบหลังอาซาให้เชื่องเสียด
ม้าเลี่ยมมือหวัดประหวัดแก้ว

(เสภาเรื่อง ขุนช้าง ขุนแผน เล่ม 1, 2544, หน้า 332)

สีหมอกเอ๋ยท่านจะส่งเราลงไป
จึงพากันเข้ามาลาพาชี

จะตายเป็นเป็นกะไรไม่รู้ที่
แม่นมีตายคราวนี้คงพบกัน

.....
แม่นถ้าไม่มรณาชีวายัง
จะเร็วช้าถ้ามีเวลาออก
อยากจะพาเจ้าไปก็ได้คิด
เขาจะส่งสีหมอกเป็นม้าไช้
สิ้นสูญบุญเราไปลับตา
สีหมอกฟังว่าน้ำตาไหล
กลอกหัวตัวสั่นรันตนัน

ถึงติดคุกคุมขังไม่วายคิด
จะมาหาม้าสีหมอกที่พิจิตร
ขุกชีวิตเรานี้จะมรณา
จะผูกขึงกริ่งไว้อดน้ำหญ้า
เวทนาที่ไหนใครจะรัก
ด้วยพระมนตร์คลใจให้ประจักษ์
ชบพักตร์แทบเท่าทั้งสองรา

(เสภาเรื่อง ขุนช้าง ขุนแผน เล่ม 1, 2544, หน้า 398-399)

2.8 ความกตัญญูของขุนแผนที่มีต่อดาบฟ้าฟื้น

ขุนแผนจับฟ้าฟื้นแล้วขึ้นบก
เห็น โพรงต้น ไทรใหญ่ใส่ดาบปล้น
จึงตั้งความสัตย์อธิษฐาน

บุกรกเขื่องกรายผายผัน
แล้วร้ายเวทอาถรรพ์กันกำบัง
กราบกรานอารักษ์แล้วฝากฝัง

ข้ากลับมาเมื่อไรอย่าได้พลั้ง
ให้เรียกว่าบ้านดาบงงธนู
แล้วล่องเรือต่อไปไม่แซ่เขื่อน

เบื้องหน้าถ้าจะตั้งเป็นบ้านเรือน
เพราะฟ้าพื้นฝั่งอยู่งมแน่นเหมือน
เดือนกันมาจนไกลอยู่ชญา ฯ

(เสภาเรื่อง ขุนช้าง ขุนแผน เล่ม 1, 2544, หน้า 339)

ขุนแผนจึงเรียกเจ้าพลายงาม
หมากพลูรูปเทียนเอาถือไป
บอกลูกว่าฟ้าพื้นของพ่อฝั่ง
ดาบนี้มีฤทธิปราบณรงค์
พลายงามก็ขุดดินลงไป
ส่งให้พ่อชกวางบปลาบยับนตา
ดาบนี้ต่อไปจะให้เจ้า
อันฟ้าพื้นเล่มนี้ดียิ่งนัก
ถึงพระแสงทรงองค์ษัตริย์
จะฝึกเจ้าให้ใช้เสียให้เคย

เดินตามไปที่ต้นไทรใหญ่
ถึงต้นพระไทรก็กราบลง
ไว้แต่ครั้งพระพิจิตรเขาบอกล่ง
ฝั่งไว้ตรงกิ่งทิสบูรพา
พบดาบดีใจเป็นหนักหนา
ขุนแผนทูนเกศาด้วยศรกรัก
รบพุ่งจะได้เอาไปเป็นหลัก
ดาบอื่นสักหมื่นแสนไม่แม่นเลย
ไม่เทียมทัดของเราดอกเจ้าเอ๋ย
ชมเชยดาบพลาทางเดินมา ฯ

(เสภาเรื่อง ขุนช้าง ขุนแผน เล่ม 2, 2544, หน้า 51-52)

2.9 ความกตัญญูของขุนแผนที่มีต่อประเทศชาติ

ขุนแผนตอบคำพระยายม
แต่ว่าต้องจงจำระกำใจ
เจ้าคุณเป็นใหญ่ได้โปรดเกล้า
จะตายตามความสัจปฎิญา

พระยายมได้ฟังขุนแผนว่า
เราจะตามใจเจ้าเอาบุญ
เจ้าจงให้สัตย์ปฎิญาณ
ให้เราแจ้งใจพลันเหมือนสัตย์ญา

ขุนแผนประนมก้มกราบกราน
ถ้าว่าหลบลิ้นหนีไป
แม่นตายจะสู้อายอยู่ในคุก
มิได้คิดชั่วช้ากาลิ

ความสัตย์เกล้ากระผมหาหนีไม่
ทนทานไม่ได้ทั้งชื่อคา
ข้าพเจ้าไม่หลบลิ้นหนีหน้า
มิให้มีผิดมาถึงเจ้าคุณ ฯ

ถ้ากระนั้นวันหน้าก็อย่าว่าน
อย่าลืมนคุณพระองค์ทรงเลี้ยงมา
ดั่งว่าขานไม่คิดจะหนีหน้า
คำหนึ่งเราไม่ว่าจะตามใจ ฯ

ตั้งสัตย์ปฎิญาณสาบานให้
ให้ตกรนกรคำได้อเวจี
กว่าจะโปรดพ้นทุกข์ไปจากที่
ตั้งแต่นั้นนี้จนวันตาย ฯ

(เสภาเรื่อง ขุนช้าง ขุนแผน เล่ม 1, 2544, หน้า 423-424)

2.10 ความกตัญญูของขุนแผนที่มีต่อบุคคลอื่น

ศูภามิตท่านประดิษฐ์ประดับแต่ง ว่าใครคคก็เอาแข็งเข้าต่อต้าน
ถ้าใครซื่อซื่อต่อจนวายปราณ น้มนพาลเพื่อนผิดประเพณี
ตามกรรมจะระยำด้วยอาญา ไปเบื้องหน้าเป็นโจนให้รู้ที่
ตัวถูกก็ภาษาว่าคนดี พรุ่งนี้จะไปยังสุพรรณ

(เสภาเรื่อง ขุนช้าง ขุนแผน เล่ม 1, 2544, หน้า 305)

3. ขุนไกรพลพ่าย

3.1 ความกตัญญูของขุนไกรที่มีต่อพระพันวษา

สะอื้นพันต้นขึ้นให้ครันคร้าม อารามตกใจปลุกซึ่งสามี
ขุนไกรถามไปว่าอะไรเจ้า นางจึงเล่าความฝันนั้นล้วนถึ
ว่าพันฉันทักกระเด็นเห็นไม่ดี ช่วยทำนายนฝันนี้ให้แจ้งใจ
ขุนไกรได้ฟังดังใครผลาญ เอ๊ะจะมีเหตุการณ์เป็นข้อใหญ่
ถ้ากูทำนายว่าร้ายไป ทองประศรีที่ไหนจะห่างตัว
ไม่ร้ายดอกฝันดีจะมีสุข เจ้าอย่าเป็นทุกข์จงฟังผัว
แต่ใจคิดครั้งนี้มีรอดตัว น่ากลัวจะม้วยด้วยกระบือ ๑

(เสภาเรื่อง ขุนช้าง ขุนแผน เล่ม 1, 2544, หน้า 15)

ค่อยระงับดับความโศกา ภวานาประนมมือถือน้มน
คิดถึงคุณพระพุทธพระธรรมนั้น อภิวันท์พระสงฆ์ทรงศีลา
ทั้งคุณบิดามาตุเรศ บังเกิดเกศก่อกเกล้าเกศา
ขออำนาจจะประกาศแก่เทวา ให้ทราบทั่วฟากฟ้าสุธาธาร
ด้วยตัวข้าขุนไกรกระทำผิด ถึงชีวิตจะม้วยสังขาร
จะตายด้วยความสตัยป์ปฏิญาณ อย่างพงศพลายฝ่ายทหารอันชาญชัย

(เสภาเรื่อง ขุนช้าง ขุนแผน เล่ม 1, 2544, หน้า 24)

3.2 ความกตัญญูของขุนไกรที่มีต่อประเทศชาติ

สุดคิดพี่แล้วแก้วพี่เอ๋ย ที่ไหนเลยจะได้คืนไปรักใคร่
เป็นวิบากจะจากเจ้าจำไกล สุดใจด้วยต้องอาญาตาย

.....

ก่อพระรับดับความ โศกา

คิดถึงคุณพระพุทธพระธรรมนั้น

ทั้งคุณบิดามารดา

ขออำนาจจะประกาศแก่เทวา

ด้วยตัวข้าขุนไกรกระทำผิด

จะตายด้วยความสัจย์ปฎิญาณ

ปากว่าตาปีดจิตรปลง

ก้มหน้าหลับตาภาวนาไป

เพชฌฆาตฟาดด้วยดาบอันคมกล้า

ดวงจิตรพอจะรับดับลง

ภาวนาประนมมือถือนั้น

อภิวันท์พระสงฆ์ทรงศีลา

บังเกิดเกศก่อเกล้าเกศา

ให้ทราบทั่วฟากฟ้าสุธาธาร

ถึงชีวิตจะม้วยสังขาร

อย่างพงศพลายฝ่ายทหารอันชาญชัย

ระงับลงไม่พริ้นหวั่นไหว

ได้ที่ให้นิ้วเขาพันลง

ขุนไกรชีวาเป็นมุขผง

ท่ามระงเอาศพไปเสียบไว้ฯ

(เสภาเรื่อง ขุนช้าง ขุนแผน เล่ม 1, 2544, หน้า 23)

4. ชาวเมืองเชียงใหม่

4.1 ความกตัญญูของชาวเมืองเชียงใหม่ที่มีต่อพระเจ้าเชียงใหม่

ฝ่ายว่าพวกลาวชาวเชียงใหม่

จัดกระบวนแห่แห่แลประเทือง

ทั้งราชยานคานาหามแลวอทอง

แล้วป่าวร้องบอกลาวชาวนุรี

ครั้นพระเจ้าเชียงใหม่ไปถึงนั้น

ทั้งเสนาอำมาตย์ราชประยูร

พอได้ฤกษ์วันดีมีมงคล

เชิญเจ้าสุวรรณยาเข้าธานี

เชิญพระองค์ขึ้นทรงยานมาศ

แห่ออกนอกเมืองลำพูนชัย

ทั้งสองข้างทางให้ปักฉัตร

เจ้าของบ้านนั่งเรียงอยู่เคียงกัน

พลางไปรยบุปผามาถัย

องค์พระเจ้าเข้าคิณพระนคร

สาธุชัยตุกวัง

ต่างดีใจพร้อมหน้ามาแน่นเนื่อง

ธงเทียวเขียวเหลืองบรรดามี

ฆ้องกลองเครื่องสังคีตดีดตี

มากอรับอยู่ที่เมืองลำพูน

ก็พากันมาเฝ้าเจ้าไอศูรย์

เพื่อทูลต้อนรับด้วยยินดี ฯ

ต่างตนประณตบทศรี

ครองนุรีเนาวรัฐเป็นฉัตรชัย

ทั้งนางราชเทวีศรีใส

ไปยังเวียงเชียงใหม่ในวันนั้น

ผูกแฝงราชวัติขึ้นกางกั้น

พอเจ้านายถึงนั้นก็อวยพร

ยกมือกราบไหว้อยู่สลดอน

เหมือนพระเวสสันดรแต่ก่อนมา

ชัยมังคลังพระเจ้าข้า

ให้พ่อเจ้าเป็นสุขทุกเวลา

ชาวพาราต่างอำนวยการพร ฯ

(เสภาเรื่อง ขุนช้าง ขุนแผน เล่ม 2, 2544, หน้า 179)

5. นางบัวคลี่

5.1 ความกตัญญูของนางบัวคลี่ที่มีต่อหมั้นหาญและนางสีจันทน์

ว่าพลางทางใช้ให้ทาสี
ค่อยโลมเล้าเอาใจลูกยา
ด้วยพ่อแม่เลี้ยงเงินมาเป็นตัว
พ่อจะขอลาเนื้อความใน
ครานั้นบัวคลี่ศรี โสกา
ฉันไม่แกลังเจรจาว่าจริงจริง
อันสามีเขาจะรักสักเพียงไหน
ที่ตรงท่านพ่อแม่จนแก่ตัว

ไปเรียกตัวบัวคลี่เข้ามาหา
พ่อจะถามแก้วตาแต่จริงใจ
ส่วนผิวฟุ้งมาพบเมื่อเติบโตใหญ่
จะรักใครมากกว่าว่าให้จริง ฯ
ตอบว่าตามจิตระไม่คิดกริ่ง
ถึงรักผิวก็ไม่ยิ่งเท่าพ่อตัว
ลงบันไดสามขั้นก็ขาดตัว
ถึงลูกชั่วฉันใดไม่ขาดกัน...

(เสภาเรื่อง ขุนช้าง ขุนแผน เล่ม 1, 2544, หน้า 292)

6. นางพิมพิลาสัย (วันทอง)

6.1 ความกตัญญูของวันทองที่มีต่อพันศรีโยธา

นางพิมพิลาไสยร้องไห้
พ่อเอ๋ยเคยเห็นอยู่ทุกวัน
พอได้ฝนหยุกยาหาให้กิน
ลูกมิได้ปฏิบัติพัควี
เหย้าเรือนจะเย็นเป็นป่าช้า
ฟูกผ้าเสื่อสาดกลาดเต็มไป

เข้ากอดศพพ่อแล้วโศกาลัย
ถึงเจ็บไข้เช่นนั้นก็ยังมี
มาตายสูญสิ้นไปเมืองผี
คำวันนี้ลูกรักจักเห็นใคร
หม้อยาจะราแล้วพ่อข้าไหว
จะบู่ไว้ให้ใครเล่าพ่ออา

(เสภาเรื่อง ขุนช้าง ขุนแผน เล่ม 1, 2544, หน้า 36)

6.2 ความกตัญญูของนางวันทองที่มีต่อขุนช้าง

มาถึงเตียงเคียงข้างขุนช้างหลับ
จะจากเจ้าเหมือนดังว่าขาดลมลอย
ก้มกอดเท้าผิวเห็นม้วนึง
จะปลุกสักเท่าไรไม่ไหวตัว

พอมนตร์เสื่อมนางกลับหวนละห้อย
อย่าหมายคอยเลยว่ามีจะเป็นตัว
ไอ้สิ้นบุญจริงพ่อทูนหัว
มานอนมัวทิ้งเมียเสียอย่างไร

นี่จะทำฉันใดให้พ่อรู้
เขาจะมาพบน้องจึงต้องไป
คิดพลางนางจึงเขียนหนังสือ
เขียนเสร็จพับปิดสนิท

.....

กลับเสียใจอาลัยขุนช้างเล่า
จะเขียนนำน้ำค้างขกายจร
เห็นม่านขาดกลาดขวางอยู่กลางห้อง
จับทาลผลาญทำเจ็บช้ำน้ำ

ว่าขุนแผนเขาจู่เข้ามาได้
มิใช่ช่นอกใจแล้วหลีกถี้
เล่าความตามชื่อเป็นถั่ววันถี้
เหน็บไว้ที่ฝาเรือนของพั้วรัก

(เสภาเรื่อง ขุนช้าง ขุนแผน เล่ม 1, 2544, หน้า 329-330)

ไอ้พ่อร่มโพธิ์เดียวของเมียแก้ว
อันจะหาน้ำใจในบุรี
แต่อยู่มาเป็นสิบห้าสิบหกปี
เมื่อคลอดลูกหนุนหลังนั่งประคอง
เมื่อคราวเมียจับไซ้ไม่กินข้าว
เห็นเมียไม่หลับไหลก็ไม่นอน
หน้าหนาวหนาวเล่นตลอดดอก
ครั้นหน้าฝนฝนฝอยลงพรอยพรม
อันชายใดในพื้นที่
ถึงรูปชั่วใจช่วงดังดวงเดือน

พ่อตายแล้วเมียเห็นจะเป็นผี
เห็นสิ้นคืออยู่เพียงพ่อโพธิ์ทอง
คำน้อยหนึ่งไม่มีให้เมียหมอง
เห็นเมียร้องพ่อก็รำพิไรวอน
พอนั่งเฝ้าเคียงคอยตะบอยป้อน
ครั้นหน้าร้อนพ่อก็พัดกระพือลม
พอกอดกกให้หนาวช้อนผ้าห่ม
ให้อยู่ร่มปิตรอบหน้าต่างเรือน
การรักเมียแล้วไม่มีเสมอเหมือน
นี่กรรมเดือนให้ตามเมียมาตาย

(เสภาเรื่อง ขุนช้าง ขุนแผน เล่ม 2, 2544, หน้า 191)

6.3 ความกตัญญูของวันทองที่มีต่อม้าสีหมอก

วันทองว่าพี่สีหมอกของน้องเอ๋ย
ยุ่งรีนมันกินมาหลายวัน
ต้องบุกป่าฝ่าดงพงชัฏ
อดอยากหญ้าฟางกลางพงนา
ถึงเมืองพอมิที่จะอยู่

เคยยกมาด้วยน้องในไพร่สัณฑ์
อุตสาห์ให้น้องนั้นได้ขึ้นมา
คืนดีดงรามหนามหนา
เป็นหลายวันกินมาในป่ารก
ก็มาจู่จากชาน้ำตาดตก

เป็นเพื่อนยากเพื่อนตายมาหลายยก จากอกอกน้องจะพองพัง
 ขุนแผนว่าลาแล้วเจ้าเพื่อนยาก จะตายจากฤจะพบกันวันหลัง
 (เสภาเรื่อง ขุนช้าง ขุนแผน เล่ม 1, 2544, หน้า 398)

6.4 ความกตัญญูของนางวันทองที่มีต่อเรือขุนช้าง

พี่จะลาไปแล้วเจ้าแก้วเอ๋ย	สิ่งไรเคยทำเจ้าจำได้
ฝากขุนช้างด้วยช่วยปลอบใจ	ข้าวปลาหาให้เหมือนพี่ยัง
ถึงกรรณกขุนทองอยู่ทั้งคู่	นกโนรีแขวนอยู่ที่เตียงตั้ง
นกเอ๋ยเคยเสียงเสนาะดัง	ฟังชื่นเชยชมอารมณ์นาง
ขุนช้างเรียกว่าแม่วันทอง	สาธิตาเจ้าก็ร้องอย่างนั้นบ้าง
แต่นี้เข้าเย็นจะเว้นวาง	ครวญพลาทางตามขุนแผนมา
ถึงกลางนอกชานละลานจิตร	ตะลึงคิดลึงเลศเคหา
แล้วชำเลืองเขื่องย่างถึงอ่างปลา	ชะ โงกหน้ามือซ่อนมาชมชู
กลมกลมสมอย่างตละบัน	บ้างว่ายหันเหวี่ยงหางกระทั่งหู
ถึงกระถางต้นไม้ชายตาดู	เป็นคู่ชูช่ออรชร
มะขามโพรงไค้กิ่งเป็นข้อศอก	ฝักกรอกแห้งเกราะกะเทาะล่อน
จันทน์หอมจันทน์คณาจะลาจร	มะลิซ้อนซ่อนช้อยู่จงดี
ถ้าควนเอ๋ยจะควนไปก่อนแล้ว	เกดแก้วพิกุกยี่สุน์ดี
จะโรยร้างห่างสิ้นกลิ่นมาลี	จำปีเอ๋ยก็ปีจะมาพบ

(เสภาเรื่อง ขุนช้าง ขุนแผน เล่ม 1, 2544, หน้า 331)

7. นางลาวทอง

7.1 ความกตัญญูของนางลาวทองที่มีต่อบุพการี

ครานั้นจึงโหมเจ้าลาวทอง	ยกสองมือทูนขึ้นเหนือหัว
ร้องไห้กึ่งเกลือกเสือกตัว	ระเร่มีกริ้วรั้วทั้งกายา
กอดเท้าพ่อแม่สะอื้นไห้	น้ำตาไหลซึมซาบลงอาบหน้า
เช็ดน้ำตาคลอหล่อหลังตา	แล้วอนว่ารำพันพิไรไป
.....	
ลูกหมายว่าจะตายกับฝ่าเท้า	แทนคุณแม่เจ้าจนเป็นผี
คิดอยู่ทุกทิวาราตรี	ถึงจะมีลูกฟัวไม่ไปไกล

ไม่สมนึกเสียแรงคะนึ่งปอง
อยู่ด้วยหลักหลักจะพลัดไป

ลาวทองหาได้แทนพระคุณไม่
เมื่อไรจะได้คืนมาพบกัน
(เสภาเรื่อง ขุนช้าง ขุนแผน, 2544, หน้า 176)

ลาวทองน้องขึ้นช้างพังยอด
ยังร้องไห้ผู้มีใครจะเบิกบาน
เจ็บไข้ตายเป็นไม่เห็นผี
คนอื่นฤจะขึ้นเหมือนลูกยา

พี่เลี้ยงนั่งกอดสอดประสาน
รำคาญด้วยพ่อแม่แก่ชรา
ใครจะมีมาพิทักษ์รักษา
นางโศกาแซ่ซ้องมาก้องทาง ฯ

(เสภาเรื่อง ขุนช้าง ขุนแผน เล่ม 1, 2544, หน้า 225)

7.2 ความกตัญญูของลาวทองที่มีต่อขุนแผน

ลาวทองฟังคำจำเสียงได้
กอดตื้นรำให้พายน้าตา
ครั้นติดตามมาหาผัวรัก
ไม่กล้าเข้าไปในประตู
ไอ้ไอ้เจ้าประคุณของเมียแก้ว
ตั้งแต่เมียถูกขังอยู่วังใน

เข้าใกล้ผัวรักรู้จักหน้า
ท่านโปรดโทษข้าข้าจึงรู้
แปลกไปไม่รู้จักจึงยืนอยู่
แลดูพ่อซุบผิครูปไป
เหมือนตายแล้วเกิดมาหากันใหม่
เฝ้าแต่รำร้องไห้ไม่วายวัน

(เสภาเรื่อง ขุนช้าง ขุนแผน เล่ม 2, 2544, หน้า 39)

8. นางศรีมาลา

8.1 ความกตัญญูของศรีมาลาที่มีต่อพระพิจิตรและนางบุษบา

ครานั้นนารีศรีมาลา
ฉวยลำบากยากเย็นจะเห็นใคร
ถึงผัวจะรักสักเท่าไร
ถ้าเธอไม่เป็นกรรมจะผันแปร

กอดตื้นบิดาเข้าร้องไห้
พ่อแม่อยู่ใกล้ได้ดูแล
ก็ยังไม่เหมือนคุณพ่อกับคุณแม่
ตั้งแต่จะระกำทุกคำกิน ฯ

(เสภาเรื่อง ขุนช้าง ขุนแผน เล่ม 2, 2544, หน้า 195)

9. บ่าวไพร่ขุนไกร

9.1 ความกตัญญูของบ่าวไพร่ที่มีต่อขุนไกร

ข้าไทได้ฟังทองประศรี	โสภีรำไรไปหนักหนา
ชวนกันไม่กลั่นซึ่งน้ำตา	ต่างก็มาร้องให้อยู่อื้ออึง
อาลัยขุนไกรทุกตัวคน	บางก็มาตีตนแล้วบ่นถึง
พอไม่ถือโทษโกรธจึง	ข้าไทได้ฟังทุกเวลา
จะไปไหนไม่มีใครข่มเหง	เขาเกรงพ่อขุนไกรไปทุกหน้า
แต่นี้มีแต่เขาจะบิฑา	พวกบ่าวไพร่บ่นบ้ำอยู่่นวาย ฯ

(เสภาเรื่อง ขุนช้าง ขุนแผน เล่ม 1, 2544, หน้า 26)

10. บ่าวไพร่ขุนช้าง

10.1 ความกตัญญูของบ่าวไพร่ที่มีต่อขุนช้าง

ฝ่ายพวกขุนช้างที่หลบหนี	ครั้นเห็นไพร่ไม่ตามหา
ราทยามาพบศรพระยา	ต่างเรียกบ่าวข้าเพื่อหานาย
แยกย้ายกันหาในป่าชุก	ช่วยกันตัดคงรามหนามหวาย
ช้านานอ่อนใจจึงได้นาย	ดูยั้งดังเสื่อตะกายไปทั้งตัว
พวกบ่าวกอดนายร้องไห้รัก	เคราะห์พ่อร้ายนักพ่อทูนหัว
จะมาถึงบึงค่างสักสองตัว	พอยังชั่วหายแผลจะแก้บน
เสื่อหมวกหนามหวายเอาไปหมด	เลือดหยดหยาดย่อยดังฝอยฝน
ผ้าผ่อนล่อนโล่งไม่ติดตน	นางคนเอาผ้ามาให้ให้นาย
บ้างซบเลือดให้ด้วยผ้าห่ม	บ้างล้างโคลนตมบ่งหนามหวาย
กะเหรียงลาวบ่าวไพร่มามากมาย	หายรักษานายที่กลางไพร่ ฯ

(เสภาเรื่อง ขุนช้าง ขุนแผน เล่ม 1, 2544, หน้า 350)

11. พระเจ้าเชียงใหม่

11.1 ความกตัญญูของพระเจ้าเชียงใหม่ที่มีต่อพระพันวษา

เจ้าเชียงใหม่ได้ฟังรับสั่งโปรด	ปราโมทย์ดังจะเหาะขึ้นเวหา
ก้มกราบทูลพระองค์ทรงศักดา	ขอร้องพระบาทากว่าจะตาย
ไปเบื้องหน้าถ้าทำให้เคืองขัด	แม้เป็นสัตว์จึ่งประหารให้ฉิบหาย

ตัวจำนำคำรับไม่กลับกลาย

ขอถวายบุตรไว้ได้บาทา ฯ

(เสภาเรื่อง ขุนช้าง ขุนแผน เล่ม 2, 2544, หน้า 170)

11.2 ความกตัญญูของพระเจ้าเชียงใหม่ที่มีต่อเถรवाद

จะกล่าวถึงเถรवादฉลาดเวท

กระเดื่องเดชเชียงอินท์แผ่นดินไหว

แต่รับนางสร้อยฟ้ามาเวียงชัย

เปรียบคิ่งไกรสรราชที่อาจง

ด้วยเจ้าลาวยกย่องสนองคุณ

มีบุญยิ่งกว่าบรรดาสงฆ์

เป็นที่ตั้งฆราวาษามลาวัจศ์

ดำรงวัดพระธาตุนครอาราม

ถวายเครื่องยศอย่างสังฆราช

ตลกบาตรตลลปิตรพัคย์าม

ล้วนปักหักทองขวางสำอองงาม

จีเรือม่านคานหามกั้นสัปทน

(เสภาเรื่อง ขุนช้าง ขุนแผน เล่ม 2, 2544, หน้า 380)

11.3 ความกตัญญูของพระเจ้าเชียงใหม่และอัปสรสูมาลีที่ต่อประเทศชาติ

ครั้นได้ฤกษ์ให้เลิกโยธาทัพ

คั่งคับพสุธาไกลลั่น

พวกทหารขานโห่ขึ้นพร้อมกัน

ยิงปืนครื้นครื้นสนั่นไป

องค์พระเจ้าเชียงใหม่มหัศจรรย์

กับสนมมารีทั้งน้อยใหญ่

ขึ้นช้างพร้อมกันด้วยทันใด

สั่งให้ท้าวหนูอยู่เฝ้าวัง

ออกช้างทางประตูบูรพทิศ

เจ้าเชียงอินท์ผินพิศมาเบื้องหลัง

แลเห็นปรากฏมาศราชวัง

พระเนตรหลังชลนัยน์อาลัยลา

โอ้เสียดายปราสาทราชฐาน

ได้อยู่มาช้านานแต่ปู่ย่า

คงย่อยยับเยือกเย็นเป็นป่าช้า

จะรกร้างโรยราลงทุกวัน

พระปรัศว์ทัดเทียมเทวสถาน

ปรากฏมาศดั่งวิมานเมืองสวรรค์

โอ้แต่นี้ลี้ลับไปจับปล้น

สารพันจะผูกพันเป็นรังแรง

แสนเสียดายมิ่งไม้ในสวนขวา

ทั้งสระแก้วปทุมมาจะเหือดแห้ง

ท้องพระโรงก็จะร้างเป็นกลางแปลง

ที่นั่งโถงโรงแสงจะทรุดโทรม

นิจจาเอี้ยเคยออกที่นั่งเย็น

จะรกรเป็นแฝกพงดงผักไหม

เรือนสนมทุกตำหนักจะหักโทรม

ทั้งเสาโคมลี้กันจะอันตราย

โอ้เสียดายโรงรถคชสาร

ทั้งโรงพาชีชาญจะฉิบหาย

ป้อมกำแพงก็จะล้มถล่มทลาย

กระจัดกระจายทั่วสิ้นทั้งถิ่นเมือง

เสียดายเอี้ยเคยเล่นสนามจันทร์

นับวันก็จะลุ่มเป็นคลองเหมือง

ที่ทำวังจะเป็นหาดน้ำขาดเคื่อง ดินหล้าฟ้าจะเหลืองทั้งเมืองลาว ฯ
(เสภาเรื่อง ขุนช้าง ขุนแผน เล่ม 2, 2544, หน้า 142-143)

12. พลายกุมารทอง (ลูกที่เกิดจากนางบัวคลี่)

12.1 ความกตัญญูของกุมารทองที่มีต่อขุนแผน

ขุนแผนไม่สะทกสะท้านอ่านมนตร์ปลุก ฝึกลูกผูกขี้พันพุดจ้อ
ขุนแผนเดินแผ่น โผน โจนจี้คอ กุมารทองช่วยพ้อให้พ้นภัย
กุมารทองโลดปึงทะลิ่งปร้อ พาพ้อออกตามรูดาลได้
(เสภาเรื่อง ขุนช้าง ขุนแผน เล่ม 1, 2544, หน้า 297)

กุมารทองบ้องปัดสกัดดาบ ประนมกราบขอโทษยิ่งโกรธส่ง
ถีบต่อยตะตงจากเตียงลง กุมารตรงซัดขวางไม่วางมือ
งคก่อนผ่อนพ้ออย่าพ้อฆ่า ไม่กลัวอาญาเจ้าชีวิตฤ
ขุนแผนแค้นกัศกรามคำรามฮือ เออฮือกูไม่กลัวแล้วอาญา
มันทำแค้นพ้อก็พ้อแรง กูจะแลงออกออกเอาดาบฆ่า
ถอยไปใช้การรอนำพา ฆ่าเสียที่ลับจับเอาใคร
กุมารทองห้ามว่าอย่าให้ตาย เอาแต่พ้อเจ็บอายเลือดตาไหล
พินฆ่าทวดามักดลใจ จับได้เนื้อความลามกระจะาย ฯ
(เสภาเรื่อง ขุนช้าง ขุนแผน เล่ม 1, 2544, หน้า 318)

13. พลายงาม (หมื่นไวย, พระไวย)

13.1 ความกตัญญูของพलयงามที่มีต่อขุนแผน

เจ้าพलयงามถามซักตระหนักแน่ พलयบอกแม่ลูกแสนแค้นหนักหนา
อ้ายคนนี้มีไซ้พ้อจะขอลา ไปหาย่าอยู่บ้านกาญจน์บุรี
สงสารแต่แม่คุณของลูกแก้ว จะลับแล้วตายเป็นไม่เห็นผี
เพราะพ้อเลี้ยงเคียงเสาไม้ปราณี อยู่ที่นี่ชีวิตจะบรรลย์
ไปสู้อยู่ตายวางเสียข้างหน้า ด้วยเกิดมามีกรรมจะทำไฉน
ขอลาแม่แต่นี้นับปีไป แล้วร้องไห้หวนคิดถึงบิดา
โอ้พ้อคุณขุนแผนของลูกเอ๋ย เมื่อไรเลยลูกจะได้ไปเห็นหน้า
ต้องติดคุกทุกขั้ทุเรศเวทนา เจ้าครวญคร่ำรำว่าด้วยอาลัย ฯ
(เสภาเรื่อง ขุนช้าง ขุนแผน เล่ม 1, 2544, หน้า 432)

วันนั้นรู้คดีว่ามีศึก	คะเนนึกเห็นจะสมอารมณ์หมาย
จะอ่อนวอนพึ่งบุญคุณพระนาย	เบี่ยงบายให้ได้รับอาสาไป
ถ้าอะไรจะได้ทุกขอพ่อ	คิดขึ้นมาว่าตาคลอสะอื่นให้
ไอ้กรรมพ่อทำมาอย่างไร	จึงต้องไปทนทุกข์ทรมาน
ติดคุกมาแต่ลูกอยู่ในห้อง	แม้วันทองช่างกะไรไม่สงสาร
เสียแรงร่วมขากมาเป็นช้านาน	ครั้นถึงบ้านแล้วแม่ก็แซไป

.....

สะอื่นพลางทางคิดถึงพระคุณ	เดชะความสัตย์อธิษฐาน
ข้าพเจ้าจะคำริตริการ	คิดอ่านขอโทษให้บิดา

(เสภาเรื่อง ขุนช้าง ขุนแผน เล่ม 1, 2544, หน้า 28-29)

เจ้าพลายงามความแสนสงสารพ่อ	น้ำตาคลอคลอตกชกชกไหล
รับประคำร่าว่าประสาใจ	ฉันจะใคร่อยู่ด้วยช่วยบิดา
ได้ตักน้ำดำข้าวทุกเช้าค่ำ	ที่พ่อทำพื้นผักระหัดหา
ให้พ่อพ้นทนทุกข์แล้วลูกยา	จะอุตส่าห์เล่าเรียนค่อยเพียรไป ฯ

(เสภาเรื่อง ขุนช้าง ขุนแผน เล่ม 1, 2544, หน้า 443)

13.2 ความกตัญญูของพลายงามที่มีต่อนางวันทอง

เจ้าพลายงามความแสนสงสารแม่	ชำเลื่องแลดูหน้าน้ำตาไหล
แล้วกราบกรานมารดาด้วยอาลัย	ลูกเติบโตใหญ่คงจะมาหาแม่คุณ
แต่ครั้งนี้มีกรรมจะจำจาก	ต้องพลัดพรากแม่ไปเพราะไอ้ขุน
เที่ยวหาพ่อขอให้ปะเดชะบุญ	ไม่ลืมคุณมารดาจะมาเยือน
แม่รักลูกลูกก็รู้ยู่ว่ารัก	คนอื่นสักหมิ่นแสนไม่แม่นเหมือน
จะกินนอนวอนว่าเมตตาเดือน	จะจากเรือนร้างแม่ไปแต่ตัว
แม่วันทองของลูกจงกลับบ้าน	เขาจะพาลว่ารุ่นแม่ทูนหัว
จะก้มหน้าลาไปมิได้กลัว	แม่อย่ามัวหมองนัยจงหักใจ ฯ

(เสภาเรื่อง ขุนช้าง ขุนแผน เล่ม 1, 2544, หน้า 436)

ขอเดชะฝ่าละอองธุลีบาท
ซึ่งขื่อนายขุนช้างล้างชีวัน
ก็มันหมายแก้แค้นแทนขุนช้าง
จะทิ้งให้โสกศัลย์บรรลัย

องค์อิศราธิราชรังสรรค์
กระหม่อมฉันก็แสนจะแค้นใจ
แต่มารดาฆาตกรเป็นข้อใหญ่
ก็เหมือนไม่คิดถึงคุณของมารดา

.....
อีแม่จะได้หายคลายโสกเศร้า
อันคน โทษทุจริตผิดลี้กซึ่ง
คุณนี้ไม่พอใจให้ใครแก้
ตรัสแล้วสั่งราชรองเมืองไป

เพราะลูกเต้าได้ดีเป็นที่พึ่ง
โทษถึงชีวันจะบรรลัย
มีงจะแทนคุณแม่จึงยกให้
เร่งถอดไอ้ขุนช้างในลับพลัน

(เสภาเรื่อง ขุนช้าง ขุนแผน เล่ม 2, 2544, หน้า 214)

ไอ้เจ้าประคุณของลูกเอ๋ย
ผูกเปลห่มข้าให้ลูกนอน
ประโลมลูบจูบจอมกระหม่อมแก้ว
ขมื่นทาพาเข้าที่นอนชม
คราวลูกเสาะเสาะแม่โสกเศร้า
กางมุ้งยุ้งรีนทั้งเรือดไร

แม่เคยเลี้ยงลูกแล้วสั่งสอน
ป้อนข้าวอาบน้ำให้กินนม
อาบน้ำให้แล้วก็มุ่นผม
แม่ปรารมภ์ระวังซึ่งโทษภัย
หยูกยาปลาข้าวเอาใจใส่
แม่มิให้ลูกน้อยอนาทร

(เสภาเรื่อง ขุนช้าง ขุนแผน เล่ม 2, 2544, หน้า 214)

ครั้นค่อยฟื้นคืนของขมาโทษ
เมื่อเด็กอยู่ยังไม่รู้ซึ่งกิจจา
หยิกกัดบดตีแล้วเถียงคำ
อย่าให้เป็นเวรกรรมของลูกไป

แม่จงได้โปรดซึ่งเกศา
ได้เอื้อมสูงต่ำทำให้เคืองใจ
มารดาจงงดอดโทษให้
ไหวแล้วไหวเล่าเฝ้าโสกา

(เสภาเรื่อง ขุนช้าง ขุนแผน เล่ม 2, 2544, หน้า 239)

มารดาข้าพระพุทธเจ้านี้
กำเริบราคมมากใจไม่ตั้งตรง
ถ้าเพียงแต่พี่ป้ายาย
นี้มารดาอุ้มท้องทรมาณ
สารพัดพระคุณไม่นับได้

มิตีแสนชั่วด้วยมัวหลง
ควรทรงพระพิโรธไม่โปรดปราน
จะทิ้งเสียให้ตายไม่สงสาร
ได้เกิดมาเป็นนานเพราะมารดา
จะทิ้งไว้ไม่ควรเป็นหนักหนา

อนึ่งตั้งแต่กำเนิดเกิดมา	ยังมีได้พยาบาลประการใด
ครั้งนี้ที่สุดถึงชีวิต	ขอพระองค์จงประสิทธิประสาทให้
ให้เลื่องกาชื่อเสียงปรากฏไป	ว่าหมื่นไวยได้แทนคุณมารดา
ชีวิตขอพระราชทานโทษ	โปรดแต่เขียนตือยาเช่นฆ่า
ตราครุฑจำไว้ให้เวทนา	ให้สาสมกับที่ผิดประเวณี ฯ

(เสภาเรื่อง ขุนช้าง ขุนแผน เล่ม 2, 2544, หน้า 245)

13.3 ความกตัญญูของพลายงามที่มีต่อพระพิจิตรและนางบุษบา

ครานั้น โคมพระนายพลายงาม	ฟังความประนมก้มเกศ
เข้าคุณจงไปให้สวัสดิ	อันตรงที่ศรีมาลาอย่าพรันพ่อ
ถึงลูกอ่อนไม่ฉลาดจะพลาดผิด	ฉันคงคิดถึงคุณแม่แต่คุณพ่อ
ฉันรักคนที่ไม่มากปากสอพลอ	อันคนฉลาดผลอดผลอไม่พอใจ
เจ้าประคุณการุญเป็นหนักหนา	ฉันหาลืมหวาจาท่าไม
ทั้งอุปถัมภ์พ่อแม่มาแต่ไร	จะสนองคุณไปดั่งสัญญา ฯ
เออพ่อกตัญญูรู้จักคุณ	โมทนาบุญแล้วนะพ่อหนา
ค่อยอยู่เถิดแม่พ่อกจะขอลา	แล้วลูกมาหาลูกด้วยทันที

(เสภาเรื่อง ขุนช้าง ขุนแผน เล่ม 2, 2544, หน้า 193)

13.4 ความกตัญญูของพลายงามที่มีต่อพระพันวษา

ครานั้นจึง โคมเจ้าพลายงาม	ฟังความรับสั่งใส่เกศา
ขอเดชะพระองค์ทรงศักดิ์ดา	อันชีวาอยู่ใต้ฝ่าละออง
กระหม่อมฉันจะขอรับอาสา	เอาพระเดชามาปกป้อง
จะจับเจ้าเชียงใหม่ใจคะนอง	มิให้ต้องร้อนใจแก่ไพร่พล

(เสภาเรื่อง ขุนช้าง ขุนแผน เล่ม 2, 2544, หน้า 32-33)

ขอเดชะพระองค์ผู้ทรงภพ	เลิศลบล้ำโลกทั้งน้อยใหญ่
จะควรมิควรประการใด	ชีวิตอยู่ใต้พระบาท
ทรงชุบเกล้าชুবกระหม่อมเป็นหัวหมื่น	ทุกวันคืนพระคุณปกเกล้า
ผาสุกทุกวันนรินทร์มา	ยังมีได้ขายฝ่าบาทหงส์

(เสภาเรื่อง ขุนช้าง ขุนแผน เล่ม 2, 2544, หน้า 245)

14. พลายชุมพล

14.1 ความกตัญญูของพลายชุมพลที่มีต่อพระยาสุโขทัยและยายเพ็ญจันทร์

เจ้าพลายกัณฑ์ตัวร้องขอโทษ	เจ้าคุณโปรดเถิดจะเล่าไม่มูสา
หม่อมแม่ฉันทันทันชื่อแก้วกิริยา	ที่ข้ายตาไปขายขุนช้างไว้
เดี๋ยวนี้พ่อขุนแผนแสนณรงค์	ให้เงินส่งพันข้าเขามาได้
จึงเกิดหลานอยู่ที่บ้านวัดตะไกร	หม่อมแม่ให้ฉันชื่อพลายชุมพล
ด้วยบิดาได้กินเมืองกาญจน์บุรี	หลานจึงถามความนี้แจ้งเหตุผล
ว่าคุณตาเป็นพระยาอยู่เมืองบน	หลานจึงค้นเดินดงสัน โดษมา

(เสภาเรื่อง ขุนช้าง ขุนแผน เล่ม 2, 2544, หน้า 299)

15. เมียขุนเพชร-ขุนราม

15.1 ความกตัญญูของเมียขุนเพชร-ขุนรามที่มีต่อขุนเพชร-ขุนราม

ฝ่ายว่าเมียขุนเพชรขุนราม	ฟังข่าวบอกความก็ร้องไห้
หัวฟองสยองสยดใจ	ทอดตัวลงในที่นอนนี้
ตีกโธ่เจ้าประคุณเอ๋ย	ไม่ควรเลยอวดยายกลางศึก
เมื่อแก้ฝืนเมียวิตกกอกสะทีก	ตรองตรึกแต่วันนั้นให้พรันใจ
เห็นสิริชะหายไปเมียได้บอก	ได้ห้ามว่าอย่าออกเป็นทัพใหญ่
พ่อไม่เชื่อเนื้อกรรมที่ทำได้	ขึ้นไปจนพ่อมรณา
ใครใครได้กลับมาบ้านเรือน	พ่อไปตายกลางเถื่อนไม่เห็นหน้า
ชั้นข่าวไพร่ไปด้วยก็กลับมา	แต่พ่อแก้วแววตาเมียลับไป
ซากศพจะโหมอยู่กลางรก	เวทนาผ้าจะปกหามีไม่
จะเป็นเหยื่อเสื่อสาบที่กลางไพร	จะทิ้งเนาเปื่อยไว้อยู่พุง

.....	
โธ่เจ้าประคุณของเมียเอ๋ย	กะไรเลยเด็ดกายไปตายอยู่
ดั่งแกลิ่งหนีเมียไปไม่เอ็นดู	เมียมิได้เชิดชูให้ศพงาม
พฤษศาสตร์ต่างจะต่างจัด	เสียงสัตว์กลางป่าพนาหนาม
เป็นปีกลองฆ้องขำประจำยาม	ดาวเดือนเคลื่อนตามต่างรูปเทียน
เมฆหมอกมัวฟ้าเวหาหน	ต่างเพดานคาดบนฉวัดเฉวียน
เขาเขตจะสังเกตุเป็นมานเวียน	ดินเตียนต่างตะกอนที่รองกาย

(เสภาเรื่อง ขุนช้าง ขุนแผน เล่ม 1, 2544, หน้า 381-382)

16. หมิ่นหาญ เดิมชื่อ นายเดช กระจุกดำ

16.1 ความกตัญญูของแสนคำแมนที่มีต่อพลายงาม

เมื่อนายพลายแก้วมาตีเวียง	ชาวบ้านหลีกเลียง ไปซุ่มซ่อน
ถูกไทยไล่แตกเข้าคองคอน	เขาจับต้อนไว้ได้ก็มากมาย
เว้นแต่บ้านจอมทองของคำแมน	ยังหนาแน่นอยู่ได้ไม่ระส่ำระสาย
ปลดปล่อยครอดตัวด้วยนายพลาย	มิให้ทำอันตรายจึงอยู่ดี
ครั้งการทัพระงับสงบแล้ว	เจ้าพลายแก้วจะกลับไปกรุงศรี
เงินยวงภริยากับสามี	ตรีตรีนึกคุณของแม่ทัพ
รื้อบ้านพันเมืองได้เคืองแค้น	หนีเล่นปนไปเขาไล่จับ
ล้มตายชายหญิงก็ย่อยยับ	เขาระงับเป็นสุขแต่บ้านเรา
บัดนี้เขาจะกลับไปเมืองได้	เขาจะทำอย่างไรไม่รู้เท่า
จะมานั่งนิ่งอยู่เหมือนคูเบา	จួយถ้ำเขากวาดคว้านบ้านจอมทอง
จะพากันย่อยยับอัปภาคย์	ได้ทุกซีกไปหมดทั้งบ้านช่อง
ขยายตาปริกกากันปรองดอง	ลาวทองลูกเราผู้ร่วมใจ
จะพาไปยกให้เป็นค่านับ	แม่ทัพเห็นที่จะรักใคร่
ถึงลูกเราจะเข้าไปกรุงไทย	พอจะออกหน้าได้ไม่อับอาย

(เสภาเรื่อง ขุนช้าง ขุนแผน เล่ม 1, 2544, หน้า 174)

17. หมิ่นหาญ เดิมชื่อ นายเดช กระจุกดำ

17.1 ความกตัญญูของหมิ่นหาญที่มีต่อขุนแผน

หมิ่นหาญถอนหอกแล้วออกปาก	หากอแก้วมาด้วยช่วยแก้ไข
โจนเข้าจับรับรองไว้ว่องไว	กูจึงมิบรลั้ยในดงदान
แกจืดใจไม่ถือเนื้อกระทิง	แทงทิ้งเสียเถิดเจ้าเราไปบ้าน
แล้วจับปืนขึ้นป่ามาลนลาน	เดินงานงกงกบกรกมา
เลาะถัดบัดเตี้ยก็มาถึง	ขึ้นบันไดเดินดิ่งเข้าเคหา
ทิ้งปืนผางพลางบอกกับภรรยา	พี่ไปป่าเคราะห์ร้ายแทบวายชนม์
เล็ดลอดคอดไปยิงกระทิงผิด	มันสวนควันไล่ขวิดมาติดกัน
เจ้าแก้วเข้าประจันไม่ทันชน	เราสองคนช่วยกันมันถึงตาย
ถ้าคนอื่นไกลมิใช่แก้ว	เห็นแววชีวิตจะฉิบหาย

คุณเขาอยู่กับเรากี่มากมาย แน่ท่านยายข้าจะว่าอย่างน้อยใจ
จำต้องเกื้อหนุนแทนคุณเขา ออบัวคลี่ลูกเราจะยกให้
เห็นสมผิวสมเมียอย่าเสียใจ ยายจะเห็นเป็นอย่างไรให้ว่ามา ฯ

.....
ครานั้นจึงโหมเจ้าพลายแก้ว ได้ฟังแล้วตอบไปด้วยใจหวัง
ฉันท้าปากยากจนคนเซซัง ท่านจะคิดปลุกฝังเป็นลูกชาย
ถ้าเจ้าคุณเอ็นดูจะอยู่ด้วย กว่าจะม้วยเป็นผีไม่หนีหาย
ฉันท้เป็นคนกำพร้าเอกากาย หมายจะฝากชีวิตไม่คิดไป ฯ

(เสภาเรื่อง ขุนช้าง ขุนแผน เล่ม 1, 2544, หน้า 284-285)

18. โหงพราย

18.1 ความกตัญญูของโหงพรายที่มีต่อขุนแผน

ครานั้นโหงพรายเจ้าพลายแก้ว เห็นแล้วว่าเขาเอายาใส่
กระซิบบอกนายพลันด้วยทันใด เดียวนี้เมียเสียไปใจไม่ตรง
ข้าวแกงที่แต่งใส่ในสำรับ มันประกบกับโรยมาด้วยยาผง
ล้วนยาพิษทั้งนั้นเป็นมันคง พ่องระวังระไวอย่าได้กิน ฯ

(เสภาเรื่อง ขุนช้าง ขุนแผน เล่ม 1, 2544, หน้า 294)

บิบบจุมกจุกปากลากกระแทก เสียงแอ๊กแอ๊กอ่อนซบสลบไสล
พอผีพรายนายขุนแผนผู้แวนไว เข้ากอดไว้มิให้ถูกลูกของนาย
ขุนช้างเห็นว่าทับจนดับแตก เอาคาแฝกฝุ่นกลบให้ศพหาย
แล้วกลิ้งขอนซ้อนทับให้ลับกาย ทำลอยชายชมปากกลับมาเรือน ฯ
ฝ่ายผีพรายนายขุนแผนแค้นขุนช้าง อดตำห้ำงำขอนใหญ่ให้เข็ญ
แล้วเป่าแก้วแผลหายละลายเลื่อน เจ้าพลายเคลื่อนคลาไคลพื้นเหมือนต้นนอน
นางพรายบอกว่าเราว่าขุนแผน มาทำแทนเมื่อมันทับช่วยรับขอน
ไม่ม้วยแล้วแก้วตาอย่าอาวรณ์ อยู่นี้ก่อนเถิดนะเจ้าอย่าเศร้าใจ

(เสภาเรื่อง ขุนช้าง ขุนแผน เล่ม 1, 2544, หน้า 430)

เจ้าพลายน้อยสร้อยเศร้าแล้วเล่า ว่าหม่อมพ่อพาเวียนวงให้หลงไหล
แล้วทูปถิบบิบบจุมกของลูกไว้ เอาขอนไม้ทับคอเทพมรณา

พอพวกพ้องของขุนแผนแล่นมาช่วย จึงไม่ม้วยแม่คุณบุญหนักหนา
ยังซ้ำชอกชอกเหน็บเจ็บกายา พุดน้ำตาผอมผอมด้วยน้อยใจ ฯ
(เสภาเรื่อง ขุนช้าง ขุนแผน เล่ม 1, 2544, หน้า 432)

19. อปสรสุมาลี

19.1 ความกตัญญูของอปสรสุมาลีที่มีต่อพระเจ้าเชียงใหม่

ครานั้นนางอปสรสุมาลี	มเหสีเชียงใหม่ที่ปิ่นสนม
เห็นบ้านเมืองวิปริตผิดนิยม	จะแหลกล่มเสียกรรมังในครั้งนี้
จำจะไปเพ็ดทูลมูลเหตุ	ให้ทรงเดชนิจจย์ให้ต้องที่
คิดพลางอย่างเอื้องจรี	ไปเฝ้าเจ้าธานีในทันใด
ครั้นถึงกราบก้มประนมกร	บังอรชบเสียรสะอื่นให้
แล้วกราบทูลสามิพิริไพบีไร	ขอพระองค์จงได้กรุณา
เป็นความสัตย์สุจริตไม่คิดหึง	หมายจะพึงกวโนยจนสังขาร์
อันซึ่งศึกประชิดคิดพิรา	ด้วยสาเหตุเนื้อเคราะห์เพราะสร้อยทอง

(เสภาเรื่อง ขุนช้าง ขุนแผน เล่ม 2, 2544, หน้า 121)

19.2 ความกตัญญูของพระเจ้าเชียงใหม่และอปสรสุมาลีที่ต่อประเทศชาติ

ครั้นได้ถูกขี้ให้เลิกโยธาทัพ	กั้บังคับพสุธาไกลลัน
พวกทหารขานโห่ขึ้นพร้อมกัน	ยิงปืนครั้นครั้นสนั่นไป
องค์พระเจ้าเชียงใหม่มเหสี	กับสนมมารีทั้งน้อยใหญ่
ขึ้นช้างพร้อมกันด้วยทันใด	สั่งให้ท้าวหนุอยู่เฝ้าวัง
ออกช้างทางประตูบูรพทิศ	เจ้าเชียงใหม่ผินพิศมาเบื้องหลัง
แลเห็นปรางค์มาศราชวัง	พระเนตรหลังชลนัยน์อาลัยลา
โธ่เสียดายปราสาทราชฐาน	ได้อยู่มาช้านานแต่ปู่ย่า
คงย่อยยับเยือกเย็นเป็นป่าช้า	จะรกร้างโรยราลงทุกวัน
พระปรีศั้วทัดเทียมเทวสถาน	ปรางค์มาศดั่งวิมานเมืองสวรรค์
โธ่แต่นี้ลี้ลับไปลับพลัน	สารพันจะสูญพังเป็นรังร้าง
แสนเสียดายมิ่งไม้ในสวนขวา	ทั้งสระแก้วปทุมมาจะเหือดแห้ง
ห้องพระโรงก็จะร้างเป็นกลางแปลง	ที่นั่งโถงโรงแสงจะทรุดโทรม
นิจจาเอ๋ยเคยออกที่นั่งเย็น	จะรกรเป็นแฝกพงดงผักไหม

เรือนสนมทุกตำหนักจะหักโถม ทั้งเสาโคมสี่ต้นจะอันตราย
 ไอ้เสียดายโรงรถคชสาร ทั้งโรงพาชีชาญจะฉิบหาย
 ป้อมกำแพงก็จะล้มถล่มทลาย กระจัดกระจายทั่วสิ้นทั้งถิ่นเมือง
 เสียดายเอี้ยเคยเล่นสนามจันทร์ นับวันก็จะลุ่มเป็นคลองเหมือง
 ที่ทำวังจะเป็นหาดน้ำขาดเคือง ดินหล้าฟ้าจะเหลืองทั้งเมืองลาว ฯ

(เสภาเรื่อง ขุนช้าง ขุนแผน เล่ม 2, 2544, หน้า 142-143)

จากข้อมูลข้างต้นสามารถสรุปเป็นตารางได้ดังนี้

ตารางสรุปพฤติกรรมความกตัญญูของตัวละครในเรื่องขุนช้างขุนแผน

ที่	ชื่อตัวละคร	พฤติกรรมความกตัญญู			
		บุคคลต่อบุคคล	บุคคลต่อสัตว์	บุคคลต่อสิ่งของ	บุคคลต่อชาติ
1	ขุนช้าง	✓	-	-	-
2	ขุนแผน	✓	✓	✓	✓
3	ขุนไกรพลพ่าย	✓	-	-	✓
4	ชาวเมืองเชียงใหม่	✓	-	-	✓
5	นางบัวคลี่	✓	-	-	-
6	นางพิมพิลาสัย (วันทอง)	✓	✓	✓	-
7	นางลาวทอง	✓	-	-	-
8	นางศรีมาลา	✓	-	-	-
9	บ่าวไพร่ขุนไกร	✓	-	-	-
10	บ่าวไพร่ขุนช้าง	✓	-	-	-
11	พระเจ้าเชียงใหม่	✓	-	-	✓
12	พลายกุมารทอง (ลูกที่เกิดจากนางบัวคลี่)	✓	-	-	-
13	พลายงาม (หมื่นไวย, พระไวย)	✓	-	-	-
14	พลายชุมพล	✓	-	-	-

ที่	ชื่อตัวละคร	พฤติกรรมความกตัญญู			
		บุคคลต่อบุคคล	บุคคลต่อสัตว์	บุคคลต่อสิ่งของ	บุคคลต่อชาติ
15	เมียบุนเพชร-ขุนราม	✓	-	-	-
16	แสนคำแมน	✓	-	-	-
17	หมื่นหาญ เดิมชื่อ นายเดช กระจุกดำ	✓	-	-	-
18	โหงพราย	✓	-	-	-
19	อัปสรสุมาลี	✓	-	-	✓

รูปแบบความกตัญญูของตัวละครจากเรื่องขุนช้างขุนแผน

จากการศึกษาวิจัยพบรูปแบบความกตัญญูของตัวละครจากเรื่องขุนช้างขุนแผน ดังนี้

1. ความกตัญญูที่บุคคลมีต่อบุคคล คือ พฤติกรรมของตัวละครจากเรื่องขุนช้างขุนแผนที่บุคคลใดก็ตามกระทำคุณแล้วมีพฤติกรรมของตัวละครที่รับรู้ถึงบุญคุณที่มีคนทำให้ ไม่ว่าจะมากน้อยเพียงไร จากการศึกษาพบลักษณะของความกตัญญูที่บุคคลมีต่อบุคคลจำแนกได้ 7 ลักษณะดังนี้

- 1.1 ความกตัญญูที่บุตรธิดามีต่อบุพการี
- 1.2 ความกตัญญูที่ลูกน้องมีต่อเจ้านาย
- 1.3 ความกตัญญูที่ขุนนางมีต่อขุนนาง
- 1.4 ความกตัญญูที่ขุนนางมีต่อบุคคล
- 1.5 ความกตัญญูที่บุคคลมีต่อขุนนาง
- 1.6 ความกตัญญูที่ภรรยา มีต่อสามี
- 1.7 ความกตัญญูที่ขุนนางมีต่อพระมหากษัตริย์

2. ความกตัญญูที่บุคคลมีต่อสัตว์ คือ รู้ในบุญคุณของสัตว์ที่มีคุณต่อเรา เช่น ดังปรากฏในเรื่องขุนช้างขุนแผนนี้ เช่น การที่ขุนแผนหรือนางวันทองรู้คุณของม้าสีหมอก เป็นต้น

3. ความกตัญญูที่บุคคลมีต่อสิ่งของ คือ การรู้คุณของสิ่งของที่ได้ใช้ หรือได้เห็นอยู่ในชีวิตประจำวัน ดังปรากฏในเรื่องเสภาขุนช้างขุนแผน เช่น การที่นางวันทองรู้คุณของเรือนขุนช้างที่เป็นที่พักอาศัย และขุนแผนรู้คุณกราบไหว้ดาบฟ้าฟื้น เป็นต้น

4. ความกตัญญูที่บุคคลมีต่อประเทศชาติ คือ การรู้คุณค่าแผ่นดินถิ่นเกิด รู้หน้าที่ของความเป็นประชาชน เป็นข้าของพระเจ้าแผ่นดิน ดังปรากฏอยู่ในตัวละครในวรรณคดีเรื่องขุนช้างขุนแผนที่ได้แสดงออกมาในรูปของวรรณคดี และเป็นเอกลักษณ์ของสังคมไทยที่ปรากฏอยู่ในวรรณคดีที่สะสมมาตั้งแต่บรรพบุรุษและเป็นค่านิยมอย่างหนึ่งของสังคมไทยที่ได้ปฏิบัติสืบต่อกันมาเป็นเวลายาวนาน เป็นหน้าที่ของราษฎรโดยตรง ที่จะต้องตอบแทนเพื่อเป็นการสำนึกในพระคุณที่ราษฎรไทยมีแผ่นดินอยู่เป็นของตนเอง ดังปรากฏในเรื่องขุนช้างขุนแผนนี้ เช่น ขุนไกรยอมสละชีวิตของตัวเองในกรณีตอนควายป่าเพื่อแสดงให้เห็นว่ามีความจงรักภักดีในพระมหากษัตริย์ยอมสละชีวิตของตัวเองยอมรับโทษประหารชีวิต เป็นต้น

โดยรูปแบบที่เกี่ยวข้องกับความกตัญญูของตัวละครมีรายละเอียด ดังนี้

1. ความกตัญญูที่บุคคลมีต่อบุคคล

คือการที่ตัวละครทั้งที่เป็นมนุษย์และอมนุษย์ระลึกถึงพระคุณของผู้ทำคุณให้แก่ตน ไม่ว่าจะมากน้อยเพียงไร มีการแสดงถึงความซาบซึ้งในบุญคุณนั้นๆ และแสดงออกด้วยการกระทำบางอย่างเป็นการตอบแทน สามารถจำแนกย่อยได้เป็น 7 ประเภท คือ

1.1 ความกตัญญูที่บุตรธิดามีต่อบุพการี

1.1.1 ความกตัญญูของนางลาวทองที่มีต่อบุพการี คราวเมื่อแสนคำแมน และนางศรีเงินยวง มีลูกสาวชื่อ ลาวทอง อายุสิบห้าปี เป็นหญิงที่สวยงาม และแสนคำแมนกับนางศรีเงินยวง ได้ปรึกษากันว่า เมื่อพลายแก้วมาตีเชียงใหม่ ก็ตีทุกหมู่บ้านเรื่อยไป เว้นแต่บ้านจอมทองนั้นมิได้ทำอันตราย นับว่าเป็นบุญคุณมาก ก็อยากจะยกนางลาวทองให้กับพลายแก้ว แต่ด้วยแสนคำแมน และ นางศรีเงินยวงมีอายุมากแล้วจึงทำให้นางลาวทองอดห่วงหาอาลัยว่าหากตนไปอยู่อยุธยาแล้วใครจะดูแลพ่อแม่ในยามชรา ดังบทเสภาที่ว่า

๑ ครานั้นจึงโฉมเจ้าลาวทอง	ยกสองมือทูนขึ้นเหนือหัว
ร้องไห้ก่ถึงเกลือกเสือกตัว	ระเร่มีกริ้วรั้วทั้งกายา
กอดเท้าพ่อแม่สะอื้นไห้	น้ำตาไหลซึมซาบลงอาบหน้า
เช็ดน้ำตาคลอหล่อหลังตา	แล้วอนว่ารำพันพิไรไป
.....	
ลูกหมายว่าจะตายกับฝ่าเท้า	แทนคุณแม่เจ้าจนเป็นผี
คิดอยู่ทุกทิวาราตรี	ถึงจะมีลูกตัวไม่ไปไกล
ไม่สมนึกเสียแรงคะนึ่งปอง	ลาวทองหาได้แทนพระคุณไม่
อยู่ด้วยหัดหัดจะพลัดไป	เมื่อไรจะได้คืนมาพบกัน

(เสภาเรื่อง ขุนช้าง ขุนแผน, 2544, หน้า 176)

.....

๑ ลาวทองน้องขึ้นข้างพังยอด	พี่เลี้ยงนั่งกอดสอดประสาน
ยังร้องไห้ห้อยมีใครจะเบิกบาน	รำคาญด้วยพ่อแม่แก่ชรา
เจ็บไข้อยเป็นไม่เห็นผี	ใครจะมีมาพิทักษ์รักษา
คนอื่นฤจะขึ้นเหมือนลูกยา	นางโศกาแซ่ซ้องมาก້องทาง ฯ

(เสภาเรื่อง ขุนช้าง ขุนแผน เล่ม 1, 2544, หน้า 225)

1.1.2 ความกตัญญูของขุนแผนที่มีต่อนางทองประศรี และขุนไกร

พระพันวษาได้เรียกให้ขุนแผนเข้ามารับราชการในวัง เพื่อฝึกสอนราชการ ขุนแผนได้ลานางทองประศรี นางทองประศรีดีใจมาก บอกให้ขุนแผนอดทนฝึกราชการให้ดี ขุนแผนก็กล่าวว่าหากการได้ไปทำราชการในวังแล้วมีความเป็นอยู่ที่ดีขึ้นก็จะเที่ยวมาดูแลนางทองประศรีอย่างสม่ำเสมอไม่ขาดเลย และความตอนต่อกันที่นางทองประศรีอวยพรให้ขุนแผนในการไปรับราชการว่าหากทำราชการได้ดีก็เป็นการได้ทดแทนบุญคุณของขุนไกรผู้เป็นพ่ออีกด้วย ดังบทเสภาที่ว่า

...จะฝึกสอนราชการที่ในวัง	ขุนแผนได้ฟังก็หรรษา
ไปแกลงแจ้งความแก่มารดา	ลูกจะลาเข้ากรุงพຽนี้เข้า
ด้วยรับสั่งสมเด็จพระพันวษา	ให้หาลูกนี้เข้าไปเฝ้า
จะฝึกหัดราชการงานหนักเบา	ขอฝากเจ้าลาวทองให้แม่ไว้
เมื่อลูกมีบ้านช่องช่องแขว	ก็จะมารับแม่ไปไว้ใกล้
ถึงอยู่กรุงหนทางไม่ห่างไกล	จะมาไปไม่นั่งทิ้งมารดา ฯ

.....

๑ ครานั้นจึงนางทองประศรี	ได้ฟังคดีที่ลูกว่า
แกล่ใจจนหลังถั่งน้ำตา	ลูบล้างลูบหน้าด้วยปรานี
ไปเถิดเจ้าอย่าเฝ้าเป็นห่วงใย	เมียของเจ้านั้นไซ้ไรให้อยู่นี้
แม่จะกล่อมเกลี้ยงเลี้ยงทางนี้	มิให้มีเดือดร้อนรำคาญใจ
เจ้าอุตสาห์อดเปรี้ยวไว้กินหวาน	ฝึกหัดราชการให้จงได้
ถ้าได้ดีมียศปรากฏไป	เหมือนแทนคุณขุนไกรผู้บิดา

(เสภาเรื่อง ขุนช้าง ขุนแผน เล่ม 1, 2544, หน้า 265)

1.1.3 ความกตัญญูของนางบัวคลี่ที่มีต่อหมื่นหาญและนางสีจันทน์

คราวที่ขุนแผนได้ช่วยชีวิตหมื่นหาญไว้จากการโดนวัวแดงพุ่งเข้าทำร้ายหมื่นหาญและนางสีจันทน์ จึงยกลูกสาวคือนางบัวคลี่ให้กับขุนแผนเป็นการตอบแทน แต่ภายหลังหมื่นหาญทราบว่าขุนแผนเป็นผู้มีวิชาอาคมมากหากปล่อยให้ไปจะเป็นภัยแก่ตัว จึงวางแผนฆ่าขุนแผนด้วยการวางยาพิษ โดยให้นางบัวคลี่ผู้เป็นภรรยาเป็นผู้ลงมือ โดยได้ไปถามนางบัวคลี่เป็นการหยั่งเชิงก่อนว่าระหว่างพ่อกับขุนแผนนางบัวคลี่รักใคร่ใคร่รักมากกว่ากัน นางบัวคลี่จึงตอบไปตามความจริงว่ารักพ่อมากกว่า อันผัวนั้นรักกันเพียงใด เมื่อลงบันไดสามชั้นไปก็ขาดกัน แต่พ่อแม่จนถึงลูกจะชั่วก็ตัดกันไม่ขาด ดังบทเสภาที่ว่า

...ว่าพลางทางใช้ให้ทาสี	ไปเรียกตัวบัวคลี่เข้ามาหา
ค่อยโลมเล้าเอาใจลูกยา	พ่อจะถามแก้วตาแต่จริงใจ
ด้วยพ่อแม่เลี้ยงเงินมาเป็นตัว	ส่วนผัวพึ่งมาพบเมื่อเติบโตใหญ่
พ่อจะขอถามเนื้อความใน	จะรักใคร่มากกว่าว่าให้จริง ๆ
๐ ครานั้นบัวคลี่ศรีโสภาก	ตอบว่าตามจิตระไม่คิดกริ่ง
ฉันไม่แกล้งเจรจาว่าจริงจริง	ถึงรักผัวก็ไม่ยิ่งเท่าพ่อตัว
อันสามีเขาจะรักสักเพียงไหน	ลงบันไดสามชั้นก็ขาดผัว
ที่ตรงท่านพ่อแม่จันแก่ตัว	ถึงลูกชั่วฉันใดไม่ขาดกัน...

(เสภาเรื่อง ขุนช้าง ขุนแผน เล่ม 1, 2544, หน้า 292)

1.2 ความกตัญญูที่ลูกน้องมีต่อเจ้านาย

1.2.1 ความกตัญญูของโหงพรายที่มีต่อขุนแผน เมื่อครั้งนางบัวคลี่จะวางยาพิษฆ่าขุนแผน นางได้จัดแจงอาหารคาวหวานที่มียาพิษไว้ให้ขุนแผน โหงพรายซึ่งเป็นสมุนบริวารของขุนแผน ได้เห็นว่านางบัวคลี่แอบใส่ยาพิษลงไปก็กระซิบบอกขุนแผนว่า นางบัวคลี่คิดไม่ซื่อใส่ยาพิษในอาหารอย่าได้กิน ฝ่ายขุนแผนนั้น เมื่อได้ฟังว่า นางบัวคลี่คิดจะฆ่า ก็อยากรู้เป็นความจริงหรือไม่ ก็เอาข้าวแกงและอาหารทุกอย่างปั้นโยนขึ้นไปบนหลังคา ก็มีอีกามาโฉบไปกิน พอกินเข้าไปก็ชักตาย ขุนแผนจึงรอดตายจากแผนการดังกล่าวมาได้ ดังบทเสภาที่ว่า

๐ ครานั้นโหงพรายเจ้าพลายแก้ว	เห็นแล้วว่าเขาเอายาใส่
กระซิบบอกนายพลันด้วยทันใด	เดี๋ยวนี้เมียเสียไปใจไม่ตรง
ข้าวแกงที่แต่งใส่ในสำหรับ	มันประกำกับโรยมาด้วยยาผง
ล้วนยาพิษทั้งนั้นเป็นมันคง	พ่อจระวังระไวอย่าได้กิน ๆ

(เสภาเรื่อง ขุนช้าง ขุนแผน เล่ม 1, 2544, หน้า 294)

1.2.2 ความกตัญญูของลูกน้องที่มีต่อขุนช้าง คราวเมื่อขุนช้างนำพลตามจับขุนแผนที่ไปลอบลักนางวันทองมาจากเรือนของขุนช้าง เมื่อตามจนทันขุนแผนออกไปต่อสู้กับขุนช้าง ขุนช้างพ่ายแพ้ตกคอช้างหนีไปนั่งแอบอยู่ในดงหนาม หลังการสู้รบกันสรพระยาและป่าวไพร่ต่างช่วยกันตามหาขุนช้างและช่วยกันปลอบขวัญนาย และพยายามทำแผล ดังบทเสภาที่ว่า

๑ ฝ่ายพวกขุนช้างที่หลบหนี	ครั้นเห็นไพร่ไม่ตามหา
ราทยามาพบสรพระยา	ต่างเรียกบ่าวข้าที่ชวนนาย
แยกย้ายกันหาในป่าชุก	ช่วยกันตัดคงรามหนามหวาย
ช้านานอ่อนใจจึงได้นาย	ดูยับดังเสื่อตะกายไปทั้งตัว
พวกบ่าวกอดคนยร้องให้รัก	เคราะห์พ้อร้ายนักพ้อทูนหัว
จะฆ่าถึงบึงค่างสักสองตัว	พอยังชั่วหายแผลจะแก้บน
เสื่อหมวกหนามหวายเอาไปหมด	เสื่อหยดหยาดย้อยดังฝอยฝน
ผ้าผ่อนล่อนโล่งไม่ติดตน	กลางคนเอาผ้ามาให้นาย
บั้งจับเลือดให้ด้วยผ้าห่มบั้ง	ล้างโคลนตมบ่งหนามหวาย
กะเหรี่ยงลาวบ่าวไพร่มามากมาย	หายารักษานายที่กลางไพร่ ฯ

(เสภาเรื่อง ขุนช้าง ขุนแผน เล่ม 1, 2544, หน้า 350)

1.3 ความกตัญญูที่ขุนนางมีต่อขุนนาง

1.3.1 ความกตัญญูของขุนแผนที่มีต่อเจ้าเมืองเชียงทอง กล่าวถึงพลายแก้วครึ่งที่ได้รับแต่งตั้งเป็นแม่ทัพ ไปตีเชียงใหม่แล้วได้รับชนะกลับมา พระพันวษาศรัสดามเจ้าเชียงทองว่าเป็นสองหน้า ไม่ทำตามที่ถือน้ำพิพัฒน์สัตยาไว้ เจ้าเชียงทองจึงทูลว่า โทษของตนนี้ถึงตาย แต่ตนไม่ได้คิดจะเป็นกบฏ ที่ทำอย่างนั้นเพราะกลัวภัย ด้วยทัพเชียงใหม่มยกมานับหมื่น หากไม่ยอมก็คงตาย แต่พอทัพไทยไป จึงได้ออกไปนัดกันเข้าตี พระพันวษาไม่เชื่อ ได้ถามพลายแก้ว พลายแก้วจึงบอกว่าเจ้าเชียงทองนั้นพูดความจริง ถึงแม้จะมีความผิดก็คงจะถูกกลบด้วยความชอบ พระพันวษายกโทษให้ ดังบทเสภาที่ว่า

๑ เจ้าพลายแก้วรับสั่งบังคมทูล	เกล้ามุลเนื้อความไปตามเล่าห์
อันเชียงทองแปรปรวนทำรวนเร	เห็นจะเทถ่ายตนให้พ้นตาย
แม้ว่าเข้ากับเชียงใหม่จริง	ไหนจะวิ่งเข้าไปแตกแหกค่าย
ไม่ถอยเลยสักก้าวทั้งบ่าวนาย	ถึงผิดมากหากหายด้วยขอมมี ฯ

(เสภาเรื่อง ขุนช้าง ขุนแผน เล่ม 1, 2544, หน้า 228)

1.3.2 ความกตัญญูของขุนแผนที่มีต่อบุคคลอื่น สืบเนื่องจากขุนแผนถูกขุนช้างแย่งนางวันทองไปเป็นเมีย แล้วยังกลับมาขย่งทำให้ต้องพรากจากนางลาวทองไปอีก จึงกล่าวเป็นเชิงอุปมาเทียบสุภายิตที่ว่า ใครคดก็ให้ต่อต้านด้วยความแข็ง หากใครซื่อก็ให้ชื้อตอบจนวันตาย ดังบทเสภาที่ว่า

สุภายิตท่านประดิษฐ์ประดับแต่ง	ว่าใครคดก็เอาแข็งเข้าต่อต้าน
ถ้าใครซื่อชื้อต่อจนวายปราณ	นี่มันพาลเพื่อนผิดประเพณี
ตามกรรมจะระยำด้วยอาญา	ไปเบื้องหน้าเป็นไฉนให้รู้ที่
ตัวกูก็ภาษาว่าคนดี	พຽ່ງนี้จะไปยังสุพรรณ

(เสภาเรื่อง ขุนช้าง ขุนแผน เล่ม 1, 2544, หน้า 305)

1.4 ความกตัญญูที่ขุนนางมีต่อบุคคล

1.4.1 ความกตัญญูของขุนแผนที่มีต่อกษัตริย์ (หมื่นหาญ)

กล่าวถึงหมื่นหาญเห็นนางบัวคลี่ลูกสาวถูกข่มเหงนอนอยู่ก็รู้ว่าขุนแผนซึ่งลอบคม ก็จัดพวกทหารและบ่าวไพร่ติดตามเพื่อหมายจะไปฆ่าขุนแผน เมื่อติดตามไปจนพบก็เกิดการโต้สู้ปากกัน ขุนแผนก็ร้องบอกว่า ต้องการฆ่าแต่หมื่นหาญ หมื่นหาญโกรธมาก ชี้นำคำว่า ขุนแผนเป็นคนเนรคุณ จะไม่ยอมไว้ชีวิตอีก ขุนแผนโกรธบอกว่า โทษของหมื่นหาญกลับไม่พูด ที่ได้คบคิดกับลูกวางยาพิษ เพราะเหตุนี้จึงทำให้ต้องฆ่านางบัวคลี่ และหมื่นหาญก็ต้องตายด้วย แล้วก็ถือกริชตรงไปหาหมื่นหาญ หมื่นหาญเข้าต่อสู้แต่เพียงพลั่ว จึงขอชีวิต

ฝ่ายขุนแผนเห็นดังนั้นก็กล่าวสัพทว่า โทษของหมื่นหาญนั้นสมควรตาย หากตนไม่คิดว่าเคยมีบุญคุณ ได้เลี้ยงดูมา ทั้งนางสีจันทร์ได้ให้เสื้อผ้าและเงินทอง นับว่าเป็นบุญคุณ ครั้งนี้จึงจะยกโทษให้ ดังบทเสภาที่ว่า

๐ ครานั้นขุนแผนแสนสนธิ	เห็นหมื่นหาญกลัวชีวิตจะเป็นผี
จึงกล่าวคำสัพทไปทันที	โทษของมึงถึงที่จะวายปราณ
หากกูคิดนิดหนึ่งมึงมีคุณ	ได้เกื้อหนุนเลี้ยงดูอยู่ในบ้าน
ให้ข้าวแกงพริกเกลือได้เจือจาน	ไม่ประหารชีวิตเพราะคิดคุณ
ทั้งท่านผู้หญิงสีจันทน์ภรรยา	ให้เงินตราผ้าเสื้อได้เกื้อหนุน
ถ้าไม่คิดแล้วชีวิตมึงเป็นจุน	ครั้งนี้บุญของมึงไม่ถึงตาย
มึงอยู่เถิดกูจะไปบ้าน	เรียกกุมารผีโขมดสิ้นทั้งหลาย
โหงพรายพຽ່ງพร้อมล้อมรอบกาย	เผ่นขึ้นคอปรี้อหายไปบัดล

(เสภาเรื่อง ขุนช้าง ขุนแผน เล่ม 1, 2544, หน้า 299)

1.4.2 ความกตัญญูของขุนแผนและวันทองที่มีต่อยายละว้า

ครั้งเมื่อขุนแผนออกไปต่อสู้กับขุนช้าง ขุนช้างพ่ายแพ้ตกคอช้างหนีไปนั่งแอบอยู่ในคงหนาม ศรพระยาให้บ่าวไพร่หาขุนช้าง ส่วนขุนแผนนั้นเมื่อชนะขุนช้างก็ไม่ได้ติดตามไป เพราะห่วงนางวันทอง ไกลรุ่งสว่างก็ชวนนางวันทองออกเดินทาง เพราะขุนช้างอาจไปทูลพระพันวษาให้ยกกองทัพมาจับ ควรจะไปในป่า ฝ่ายกุมารทองก็นำขุนแผนและนางวันทองเดินทางข้ามเข็ญป่ามาถึงเขตไร่ของบ้านละว้า ขุนแผนได้พานางวันทอง เข้าไปในไร่จนมาถึงบ้านละว้า ยายละว้าให้จัดที่นอนแล้วเอาเผือกมันมาให้กิน ส่วนขุนแผนก็ตอบแทนด้วยการให้สร้อยตุ้มหู กำไล แหวนพริตดแก่สาวชาวละว้า ดังบทเสภาที่ว่า

๑ ครานั้นจึงท่านยายละว้า	คนชราแก่เฒ่าอยู่เฝ้าบ้าน
เห็นคนจี่ม้ามาลนลาน	นี่เจ้านายมาบ้านตุ้มทำไม
ขุนแผนวันทองทั้งสองรา	ลงจากม้าพลงทางปราศรัย
เรามาหาว่ายาแตรากไม้	เขาว่ามีอยู่ในภูเขานี้
ถูกผู้ชายของยายไปไหนหมด	เห็นรดฝักแต่ผู้หญิงเมื่อตะกี้
เราจะขออาศัยในบ้านนี้	อยู่สักห้าราตรีจะลาไป
วันทองให้ปิดผูกข้อมือ	เป็นที่นับถือกะเหรียงไร่
ยายเฝ้าได้ปิดก็ดีใจ	แกเรียกไปสาวสาวก็กลับมา
ทำที่อาบเอียงเมียงชม้าย	ครั้นได้ปิดหายอายหัวร่อรา
แต่งทับให้พลันมิทันช้า	เผือกมันเอามาด้วยดีใจ ๆ

(เสภาเรื่อง ขุนช้าง ขุนแผน เล่ม 1, 2544, หน้า 356)

1.5 ความกตัญญูที่บุคคลมีต่อขุนนาง

1.5.1 ความกตัญญูของแสนคำแมนที่มีต่อพลายงาม

กล่าวถึงนายแคว้นบ้านจอมทอง ชื่อ แสนคำแมน มีเมียชื่อ นางศรีเงินยวง มีลูกสาวชื่อ ลาวทอง อายุสิบห้าปี เป็นหญิงที่สวยงาม และแสนคำแมนกับนางศรีเงินยวง ได้ปรึกษากันว่า เมื่อพลายแก้วมาตีเชียงใหม่ นั้น ก็ดีทุกหมู่บ้านเรื่อยไป เว้นแต่บ้านจอมทองนั้นมิได้ทำอันตราย นับว่าเป็นบุญคุณมาก ครั้นจะยกทัพกลับแล้ว หากคงยังทำเฉย ก็อาจจะถูกกวาดต้อนผู้คน และทรัพย์สินไปได้ จึงน่าจะยกนางลาวทองให้ เมื่อนางลาวทองได้ไปอยู่อยุธยา พลายแก้วก็คงจะชুবเลี้ยงให้สุขสบาย ดังบทเสภาที่ว่า

เมื่อนายพลายแก้วมาตีเวียง
 ถูกไทยไล่แตกเข้าดงดอน
 เว้นแต่บ้านจอมทองของคำแมน
 ปลดพลอดรอดตัวด้วยนายพลาย
 ครั้นการทำพระจับสงบแล้ว
 เงินยวงกริยากับสามี
 ร้อยบ้านพันเมืองได้เคื่องแก้ว
 ล้มตายชายหญิงก็ย่อยยับ
 บัดนี้เขาจะกลับไปเมืองได้
 จะมานั่งนิ่งอยู่เหมือนคูเบา
 จะพากันย่อยยับอัปภากย์
 ยายตาปรีชากันปรองดอง
 จะพาไปยกให้เป็นค่านับ
 ถึงลูกเราจะเข้าไปกรุงไทย

ชาวบ้านหลีกเลียงไปชุมซ่อน
 เขาจับต้อนไว้ได้ก็มากมาย
 ยังหนาแน่นอยู่ได้ไม่ระส่ำระสาย
 มิให้ทำอันตรายจึงอยู่ดี
 เจ้าพลายแก้วจะกลับไปกรุงศรี
 ตรีศรีทรีก็คุณของแม่ทัพ
 หนีแล่นป่นไปเขาไล่จับ
 เขาจะจับเป็นสุขแต่บ้านเรา
 เขาจะทำอย่างไรไม่รู้เท่า
 ฉวยถ้ำเขากวาดกว้านบ้านจอมทอง
 ได้ทุกขยักไปหมดทั้งบ้านช่อง
 ลาวทองลูกเราผู้ร่วมใจ
 แม่ทัพเห็นทีจะรักใคร่
 พอจะออกหน้าได้ไม่อับอาย

(เสภาเรื่อง ขุนช้าง ขุนแผน เล่ม 1, 2544, หน้า 174)

1.5.2 ความกตัญญูของหมื่นหาญที่มีต่อขุนแผน

เหตุการณ์วันหนึ่งหมื่นหาญอยากจะไปล่ากระทิงป่า จึงให้พลายแก้วไปด้วย เมื่อเข้าไปในป่าพบกระทิงวิ่งสวนมา ขุนแผนเข้าขวางแล้วต่อสู้จนวัวล้มลง หมื่นหาญจึงคิดว่าหากไม่ได้ออแก้วตนคงตายไปแล้ว เมื่อกลับมาจึงบอกเมียว่า ไปป่าคราวนี้เคราะห์ร้ายเกือบตาย แต่ออแก้วช่วยไว้ นับว่าเป็นบุญคุณมากควรจะได้ทดแทน บุญคุณ โดยการยกนางบัวคลี่ให้เป็นเมีย ดังบทเสภาที่ว่า

๑ หมื่นหาญถอนหอกแล้วออกปาก
 โจนเข้าจับรับรองไว้ว่องไว
 แก่จิตใจไม่ถื่อเนื้อกระทิง
 แล้วจับปืนขึ้นป่ามาลนลาน
 เลาะลัดบัดเดี้ยวก็มาถึง
 ทิ้งปืนผางพลางบอกกับภรรยา
 เล็ดลอดดอดไปยิงกระทิงผิด

หากออแก้วมาด้วยช่วยแก้ไข
 กูจึงมิบรรลัษย์ในดงดาน
 ทางที่เสียเถิดเจ้าเราไปบ้าน
 เดินงานงกงกบฏกรรมมา
 ขึ้นบันไดเดินดั่งเข้าเคหา
 พี่ไปป่าเคราะห์ร้ายแทบวายชนม์
 มั่นสวนควันไล่ขวิดมาติดกัน

เจ้าแก้วเจ้าประจันไม่ทันชน
ถ้าคนอื่น ไกลมิใช่แก้ว
คุณเขาอยู่กับเรากี่มากมาย
จำต้องเกี่ยวหนุนแทนคุณเขา
เห็นสมพัวสมเมียอย่าเสียใจ

เราสองคนช่วยกันมันถึงตาย
เห็นแว่วชีวิตจะฉิบหาย
แน่ท่านยายข้าจะว่าอย่าน้อยใจ
ออบัวคลี่ลูกเราจะยกให้
ยายจะเห็นเป็นอย่างไรให้ว่ามา ฯ

.....

๑ ครานั้นจึง โจมเจ้าพลายแก้ว
นั้นลำบากยากจนคนเซซัง
ถ้าเจ้าคุณเอ็นดูจะอยู่ด้วย
ฉันเป็นคนกำพร้าเอกากาย

ได้ฟังแล้วตอบไปด้วยใจหวัง
ท่านจะคิดปลุกฝังเป็นลูกชาย
กว่าจะม้วยเป็นผีไม่หนีหาย
หมายจะฝากชีวิตไม่คิดไป ฯ

(เสภาเรื่อง ขุนช้าง ขุนแผน เล่ม 1, 2544, หน้า 284-285)

1.6 ความกตัญญูที่ภรรยา มีต่อสามี

1.6.1 ความกตัญญูของนางวันทองที่มีต่อขุนช้าง

เนื้อความตอนที่ขุนแผนจะมานำตัวนางวันทองออกไปจากเรือนขุนช้าง นางวันทองก็ขัดใจจนขุนช้างไว้ ขุนแผนก็เป่ามหาละลายไปที่นางวันทอง นางวันทองก็หายเคঁลง เพราะต้องอาคม และบอกว่าจะไปด้วย แล้วจึงเข้าห้อง ไปเก็บเสื้อผ้า

เมื่อเก็บเสื้อผ้าแล้วก็เดินมาที่เตียงขุนช้าง และมนต์สะกดเสื้อมลง นางก็ให้เสียใจก็ลงกอดเท้าขุนช้าง แล้วบอกว่าตนคงหมดบุญเท่านั้นที่จะอยู่ด้วย และที่ไปกับขุนแผนนั้นก็เพราะถูกขู่เข็ญมิได้นอกใจ แล้วนางวันทองก็เขียนหนังสือเหน็บ ไว้ให้ขุนช้างที่ฝาเรือน แล้วกลับมาถอดขุนช้างและร้องไห้จนเป็นลมสลบไป ดังบทเสภาที่ว่า

๑ มาถึงเตียงเคียงข้างขุนช้างหลับ
จะจากเจ้าเหมือนดังว่าขาดลมลอย
ก้มกอดเท้าหัวเห็นม้วนึง
จะปลุกสักเท่าไรไม่ไหวตัว
นี้จะทำอันใดให้พอรู้
เขาจะฆ่าฟันน้องจึงต้องไป
คิดพลางนางจึงเขียนหนังสือ
เขียนเสร็จพับปิดสนิท

พอมนต์เสื้อมนางกลับหวนละห้อย
อย่าหมายคอยเลยว่ามีจะเป็นตัว
ไอ้สินบุญจริงพ่อทูนหัว
มานอนมัวทิ้งเมียเสียอย่างไร
ว่าขุนแผนเขาจู่เข้ามาได้
มิใช่ นอกใจแล้วหลีกถี้
เล่าความตามชื่อเป็นถ้วนถี้
เหน็บไว้ที่ฝาเรือนของผัวรัก

.....

๑ กลับเสียใจอาลัยขุนช้างเล่า	นิจจาเจ้าหลักตั้งอยู่ไกลหมอน
จะยื่นน่าน้ำค้างขายจร	ใครจะซ้อ้นผ้าห่มให้ผัวรัก
เห็นม่านขาดกลาดขวางอยู่กลางห้อง	สองมือตอกเพียงอกหัก
จันทาลผลาญทำเจ็บช้ำน้ก	สะอื้นฮักฮักแล้วเดินมา

(เสภาเรื่อง ขุนช้าง ขุนแผน เล่ม 1, 2544, หน้า 329-330)

1.6.2 ความกตัญญูของเมียขุนเพชร-ขุนรามที่มีต่อขุนเพชร-ขุนราม

เหตุการณ์เมื่อเมียของขุนเพชร-ขุนรามทราบข่าวจากทางการว่าขุนแผนฆ่าขุนเพชรกับขุนรามตายในคราวที่ไปล้อมจับขุนแผนนั้น จึงเกิดความ โศกเศร้าเสียใจเป็นอันมาก ดังบทเสภาที่ว่า

๑ ฝ่ายว่าเมียขุนเพชรขุนราม	ฟังข่าวบอกความก็ร้องไห้
หัวฟองสยองสยดใจ	ทอดตัวลงในที่นอนนีก
ตือกโ้เจ้าประคุณเอ๋ย	ไม่ควรเลวอดวายตายกลางศึก
เมื่อแก้ฝันเมียวิตกกอกสะทีก	ตรองตริกแต่วันนั้นให้พรั่นใจ
เห็นศิระหยาไปเมียได้บอก	ได้ห้ามว่าอย่าออกเป็นทัพใหญ่
พ่อไม่เชื่อเนื้อกรรมที่ทำได้	จีนไปจนพ่อมรณา
ใครใคร ได้กลับมาบ้านเรือน	พ่อไปตายกลางเถื่อนไม่เห็นหน้า
ชั้นข่าวไพร่ไปด้วยก็กลับมา	แต่พ่อแก้วแววตาเมียลับไป
ซาคศพจะ โขมอยู่กลางรก	เวทนาผ้าจะปกหามีไม่
จะเป็นเหยื่อเสื่อสางที่กลางไพร	จะทิ้งเนาเปื่อยไว้อยู่พุงพอง
.....	
โ้เจ้าประคุณของเมียเอ๋ย	กะไรเลยเด็ดกายไปตายอยู่
ดังแกล้งหนีเมียไปไม่เอ็นดู	เมียมิได้เซ็ดชูให้ศพงาม
พฤกษาสลั่งจะต่างฉัตร	เสียงสัจกลางป่าพนาหนาม
เป็นปีกลองฆ้องย่าประจำยาม	ดาวเดือนเคลื่อนตามต่างรูปเทียน
เมฆหมอกมัวฟ้าเวหาหน	ต่างเพดานคาดบนฉวัดเฉวียน
เขาเขตจะสังเกดเป็นม่านเวียน	ดินเตียนต่างตะกอนที่ร่องกาย

(เสภาเรื่อง ขุนช้าง ขุนแผน เล่ม 1, 2544, หน้า 381-382)

1.7 ความกตัญญูที่ขุนนางมีต่อพระมหากษัตริย์

1.7.1 ความกตัญญูของขุนไกรที่มีต่อพระพันวษา

เหตุการณ์ครั้งเมื่อพระพันวษาทราบข่าวว่า ป้าทางเมืองสุพรรณบุรี มีควายป่าอยู่มาก คิดอยากไปประพาสป่า ล่าควายป่าที่นั่น ก็ทรงให้พระยาเดโช จัดการเรื่องเตรียมกระบวนไพร่พล ให้ขุนศรีวิไชยบอกให้ขุนไกร รวบรวมพวกไพร่ ช้างม้าต่างๆ คั้นนั้นขุนไกรก็เกิดมีลางร้ายเห็นแมงมุมตอก ส่วนนางทองประศรีก็ฝันร้ายว่าพันหัก ขุนไกรฟังแล้วแม้จะทราบว่าเป็นลางร้าย รู้ว่าการไปราชการคราวนี้คงไม่รอดชีวิตกลับมา แต่ด้วยความจงรักภักดีต่อพระพันวษาก็มิได้เกรงกลัวต่อชีวิต ดังบทเสภาที่ว่า

สะดุ้งตื่นตื่นขึ้นให้ครันคร้าม	อารามตกใจปลุกซึ่งสามิ
ขุนไกรถามไปว่าอะไรเจ้า	นางจึงเล่าความฝันนั้นถ้วนถี่
ว่าพันหักกระเด็นเห็นไม่ดี	ช่วยทำนายฝันนี้ให้แจ้งใจ
ขุนไกรได้ฟังดังใครผลาญ	เอ๊ะจะมีเหตุการณ์เป็นข้อใหญ่
ถ้ากูทำนายว่าร้ายไป	ทองประศรีที่ไหนจะห่างตัว
ไม่ร้ายดอกฝันดีจะมีสุข	เจ้าอย่าเป็นทุกข์จงฟังตัว
แต่ใจคิดครั้งนี้มีรอดตัว	น่ากลัวจะม้วยด้วยกระบือ ๑

(เสภาเรื่อง ขุนช้าง ขุนแผน เล่ม 1, 2544, หน้า 15)

1.7.2 ความกตัญญูของพลายแก้วที่มีต่อพระพันวษา

เหตุเมื่อพระพันวษาดำรัสให้พลายแก้วซึ่งเป็นเนื้อเชื้อไขของทหาร ให้ทำราชการสืบต่อขุนไกรผู้เป็นพ่อต่อไป นำทัพไปตีเชียงทองหากทำราชการสำเร็จได้ ก็จะปูนบำเหน็จรางวัลให้ พลายแก้วได้อาสายกทัพไปตีเชียงอินทร์และเมืองเชียงทองด้วยความกล้าหาญ ดังบทเสภาที่ว่า

๑ พลายแก้วรับสั่งบังคมทูล	ขอเดชะนเรนทร์สุรโปรดเกศา
ชีวิตอยู่ได้พระบาท	ขออาสาพระองค์ผู้ทรงชัย
ตีทัพเชียงอินทร์แลเชียงทอง	ให้สมพระทัยป้องให้จงได้
ถ้าข้าพระพุทธเจ้ามีบรรลัษย์	ก็มีได้ยอหื้อต่อณรงค์ ๑

(เสภาเรื่อง ขุนช้าง ขุนแผน เล่ม 1, 2544, หน้า 151)

อีกเหตุการณ์หนึ่งคือเมื่อพระพันวษาให้ตามขุนแผนเข้าวังเพื่อฝึกสอน
 ราชการ ขุนแผนได้ล่านางทองประศรี นางทองประศรีดีใจมาก บอกให้ขุนแผนอดทนฝึกราชการให้
 ดี ส่วนนางลาวทองจะดูแลไว้ให้ หากวันข้างหน้าได้ยศฐาบรรดาศักดิ์ ก็จะเหมือนกับแทนคุณขุน
 ไกรผู้บิดา แล้วสั่งสอนขุนแผนถึงวุฒิสี่ประการ อันได้แก่ ชาติวุฒิ คุณวุฒิ วิชาวุฒิ และปัญญาวุฒิ
 พร้อมทั้งสอนเรื่องราชสวัสดิ์สี่ประการ คือคุณธรรมในการรับใช้ใกล้ชิดพระมหากษัตริย์ ดังบท
 เสภาที่ว่า

โบราณว่าเป็นข้าจอมกษัตริย์	ราชสวัสดิ์ต้องเพียรเรียนรักษา
ท่านกำหนดจดไว้ในตำรา	มีมาแต่โบราณช้านานครั้น
หนึ่งวิชาสามารถมีอย่างไร	ไม่ปิดไว้ให้ท่านทราบทุกสิ่งสรรพ
หนึ่งกล้าหาญทำการถวายนั้น	มุ่งมั่นจนสำเร็จเจตนา
หนึ่งมิได้ประมาทราชการ	ชอบฝึกดริตรีกหมั่นศึกษา
หนึ่งสัตย์ซื่อถือธรรมจรรยา	เหมือนสมาทานศีลไว้มั่นคง
หนึ่งเสี่ยมเจียมตัวไม่กำเริบ	เอื้อมเอิบหยิ่งเย่อเพื่อหลง
หนึ่งอยู่ใกล้ชิดคิดพระองค์	ไม่ทำเทียมด้วยทะนงพระกรุณา
หนึ่งไซ้ไม่ร่วมราชาอาสน์	ด้วยอุบาทว์จัญไรเป็นหนักหนา
หนึ่งเข้าฝ้าสังเกตซึ่งกิจจา	ไม่ใกล้ไกลไปกว่าสมควรการ
หนึ่งผู้หญิงชาวในไม่พันพัว	เล่นหัวผูกรักสมักรสมาน
หนึ่งสามภักดิ์รักใคร่ในภูบาล	ถึงถูกกริ้วทันทานไม่ตอบแทน
ราชสวัสดิ์จัดจบครบสิบข้อ	พอจงจำไว้ให้หนักแน่น
สัตย์ซื่อและสำคัญนั้นเป็นแดน	พอแผนของแม่จงใส่ใจ

(เสภาเรื่อง ขุนช้าง ขุนแผน เล่ม 1, 2544, หน้า 265-266)

2. ความกตัญญูที่บุคคลมีต่อสัตว์

2.1 ความกตัญญูของขุนแผนที่มีต่อม้าสีหมอก

ครั้งเมื่อหลวงทรงพลกับพันท้าว ซึ่งมีพระโองการให้ไปซื้อม้า แล้วไปอยู่ที่เมือง
 มะริด ตะนาวศรี โดยให้หลวงศรีวรชาน นำม้าไทยและม้าเทศหกสิบตัวมาให้ ในม้าเหล่านี้มีลูกม้า
 ชื่อสีหมอก เกิดวันเสาร์ ขึ้นเก้าค่ำ เป็นม้าร้ายตาดำ ม้าสีหมอกเที่ยวไล่กัดม้าเทศ จนทุกคนเกลียด
 ชัง

เมื่อขุนแผนผ่านมาเห็นม้าสีหมอกที่คึกคะนองอยู่ มีลักษณะต้องตามตำรา ก็ดีใจ
 เข้าไปหาหลวงทรงพล แล้วถามว่า ม้าตัวเล็กนี้ขายหรือไม่ หลวงทรงพลจึงว่า ม้าสีหมอกนั้นมิใช่ม้า

หลวง หากจะซื้อก็จะลดราคาเหลือเพียงสิบห้าตำลึง เมื่อขุนแผนซื้อม้าสีหมอกมาแล้ว ก็เสกหญ้าด้วย มหาละลายให้ม้ากิน ทำให้ม้าสีหมอกมีใจจงรักภักดีต่อขุนแผน ดังบทเสภาที่ว่า

๐ ขุนแผน ได้ฟังเจ้าของว่า	สมมาคปรารถนาที่มุ่งหมาย
แก้เงินนับให้ไม่กลับกลาย	แล้วเอ็งกรายมาที่สีหมอกม้า
เสกหญ้าด้วยมหาละลายใหญ่	เขาใกล้สีหมอกแล้วบอกว่า
จะไปกับเราก้เข้ามา	ยื่นหญ้าให้ปล้นในทันที
สีหมอกรับหญ้ามาเคี้ยวกลืน	ชมชื่นปรีดีเปรมเกษมศรี
ให้มีใจจงรักด้วยภักดี	ติดขุนแผนเดินรีตามหลังไป
ขุนแผนลูบหลังสีหมอกม้า	ผูกอานผ่านหน้าบังเหียนได้
ช่องทางเชิดชุดละไม	ล้วนขลิบทองของใหม่วิไลตา

(เสภาเรื่อง ขุนช้าง ขุนแผน เล่ม 1, 2544, หน้า 303)

อีกครั้งหนึ่งเมื่อขุนแผนจะพานางวันทองหนีจากขุนช้าง เมื่อมาถึงที่ผูกม้าสีหมอกไว้ ขุนแผนก็ให้นางวันทองขอขมา แล้วขุนแผนก็พานางวันทองขี่ม้าสีหมอก ดังบทเสภาที่ว่า

...ว่าพลางทางจูงสีหมอกม้า	เบาะอานพานหน้าคูดามสม
ดังจะปลิวลี้วलयไปตามลม	อย่าปรารมภ์เลยนะเจ้ามาขี่ม้า
ปลอบพลางทางกอดกระชับบอก	ม้าสีหมอกตัวนี้มีสง่า
เนื้ออ่อนงอนง้อขอยมา	อย่าให้สีหมอกม้ากระเดื่องใจ ฯ
๐ วันทองสองมือประนมมัน	พรั่นพรั่นกลัวม้าไม่เข้าใกล้
ที่สีหมอกของน้องอย่างจงภัก	จะขอขี่พี่ไปทั้งผิวเมีย
ขุนแผนพานางมาใกล้ม้า	ลูบหลังอาษาให้เชื่องเสียว
หยิบมือลูบม้าวว่าปลอบเมีย	ม้าเลียมือหวีคประหวันทกลัว

(เสภาเรื่อง ขุนช้าง ขุนแผน เล่ม 1, 2544, หน้า 332)

อีกครั้งหนึ่งเมื่อขุนแผนพานางวันทองหนีได้มาอยู่จนพระพิจิตรอย่างสุขสบาย วันหนึ่งก็คิดขึ้นว่าแม้ว่าพระพิจิตรจะรักใคร่ตนเหมือนลูก แต่นานเข้าความเก๋าก็จะเปิดเผยขึ้น เพราะพระพันวษายังทรงพิโรธอยู่คงกำชับให้กรมการหรือทางด้านคอยสืบหา เพื่อจับไปในวัง ด้วยมีโทษ

ฆ่าคนตายมากมาย ซึ่งทำให้พระพิจิตรเดือดร้อนไปด้วย จึงปรึกษานางวันทองว่าหากอยู่ที่พิจิตรต่อไป ก็จะเกิดอันตรายในภายหน้าได้ ขุนแผนจึงขอให้พระพิจิตรส่งหนังสือแล้วให้ผู้คุมนำหนังสือพร้อมคุมตัวขุนแผนกับนางวันทองลงไปอยุธยา โดยบอกว่าหากยังไม่ถึงอยุธยาไม่ต้องจองจำขุนแผนกับนางวันทองก็ลาพระพิจิตรและนางบุษบา แล้วไปลามาตีหมอกทั้งขุนแผนและนางวันทองได้พรรณานาถถึงบุญคุณของมาตีหมอกที่ได้ร่วมทุกข์สุขกันมา ดังบทเสภาที่ว่า

ตีหมอกเอ๋ยท่านจะส่งเราลงไป	จะตายเป็นเป็นกะไรไม่รู้ที่
จึงพากันเข้ามาลาพาคี	แม้มีตายคราวนี้คงพบกัน
.....	
แม้เง้าไม่มรณาชีวิตยัง	ถึงติดคุกคุมขังไม่วายคิด
จะเร็วช้าถ้ามีเวลาออก	จะมามาตีหมอกที่พิจิตร
อยากจะพาเข้าไปก็ได้คิด	บุญชีวิตเรานี้จะมรณา
เขาจะส่งตีหมอกเป็นมาตี	จะผูกขี้กริ่งไว้รดน้ำหญ้า
สิ้นบุญบุญเราไปลับตา	เวทนาที่ไหนใครจะรัก
ตีหมอกฟังว่าน้ำตาไหล	ด้วยพระมณเฑียรใจให้ประจักษ์
กลอกหัวตัวสิ้นรันทนนัก	ซบพักตร์แทบทำทั้งสองรา

(เสภาเรื่อง ขุนช้าง ขุนแผน เล่ม 1, 2544, หน้า 398-399)

2.2 ความกตัญญูของวันทองที่มีต่อมาตีหมอก

ครั้งที่ขุนแผนกับนางวันทองจะถูกคุมตัวลงไปอยุธยา นางวันทองได้พรรณานาถถึงบุญคุณของมาตีหมอกที่ได้ร่วมทุกข์สุขกันมา ดังบทเสภาที่ว่า

วันทองว่าพี่ตีหมอกของน้องเอ๋ย	เคยยกมาด้วยน้องในไพร่สัจ
ยุกรินมันกินมาหลายวัน	อุดสำห้ให้น้องนั้นได้ขี้มา
ต้องบุกป่าฝ่าดงพงชฎ	ตื่นคัดดงรามหนามหนา
อดอยากหญ้าฟางกลางพงนา	เป็นหลายวันคืนมาในป่ารก
ถึงเมืองพอมิที่จะอยู่	ก็มาจู่จากซ่าน้ำตาตก
เป็นเพื่อนยากเพื่อนตายมาหลายยก	จากออกกอน้องจะพองพัง
ขุนแผนว่าลาแล้วเจ้าเพื่อนยาก	จะตายจากฤจะพบกันวันหลัง

(เสภาเรื่อง ขุนช้าง ขุนแผน เล่ม 1, 2544, หน้า 398)

3. ความกตัญญูที่บุคคลมีต่อสิ่งของ

3.1 ความกตัญญูของนางวันทองที่มีต่อเรือนขุนช้าง

คราวที่ขุนแผนมาพานางวันทองหนีจากเรือนขุนช้าง แล้วขุนแผนก็จึงมีอนางวันทองออกมา เมื่อนางวันทองผ่านหน้าห้องนางแก้วก็ริยาก็เศร้าใจ แล้วนางวันทองก็ดูสิ่งต่างๆ รอบตัว แล้วยิ่งเสียใจอาลัยรัก ดังบทเสภาที่ว่า

ที่จะลาไปแล้วเจ้าแก้วเอ๋ย	สิ่งไรเคยทำเจ้าจำได้
ฝากขุนช้างด้วยช่วยปลอบใจ	ข้าวปลาหาให้เหมือนพี่ยัง
ถึงกรงนกขุนทองอยู่ทั้งคู่	นกโนรีแขวนอยู่ที่เตียงตั้ง
นกเอ๋ยเคยเสียดเสนาะดัง	ฟังชื่นเชยชมอารมณ์นาง
ขุนช้างเรียกว่าแม่วันทอง	สาธิตาเจ้าก็ร้องอย่างนั้นบ้าง
แต่นี้เข้าเฝ้าจะเว้นวาท	ครวญพลางทางตามขุนแผนมา
ถึงกลางนอกชานละลานจิตร	ตะลึงคิดลึงเลดูเคหา
แล้วชำเลืองเยื้องย่างถึงอ่างปลา	ชะ โงกหน้ามือซ่อนมาชมชู
กลมกลมสมอย่างตละปั่น	บ้างว่าหยันเหวี่ยงหางกระตังหู
ถึงกระถางต้นไม้ชายตาดู	เป็นคู่คู่ชูช่ออรชร
มะขามโพรงไค้กิ่งเป็นข้อศอก	ฝักกรอกแห้งเกราะกะเทาะล่อน
จันทร์หอมจันทร์คณาจะลาจร	มะลิซ้อนซ่อนชู้ยู่จงดี
ถ้าดวงเอ๋ยจะคว่นไปก่อนแล้ว	เกดแก้วพิกลยุ่สุนลี
จะโรยร้างห่างลิ้นกลิ่นมาลี	จำปีเอ๋ยก็ปีจะมาพบ

(เสภาเรื่อง ขุนช้าง ขุนแผน เล่ม 1, 2544, หน้า 331)

3.2 ความกตัญญูของขุนแผนที่มีต่อดาบฟ้าฟื้น

คราวที่ขุนแผนพานางวันทองหนีได้มาอยู่จนพระพิฆิตอย่างสุขสบาย วันหนึ่งก็คิดขึ้นว่าแม้ว่าพระพิฆิตจะรักใคร่ตนเหมือนลูก แต่นานเข้าความเก่าก็จะเปิดเผยขึ้น เพราะพระพันวษายังทรงพิโรธอยู่คงกำชับให้กรมการหรือทางด้านคอยสืบหา เพื่อจับไปในวัง ด้วยมีโทษฆ่าคนตายมากมาย ซึ่งทำให้พระพิฆิตเดือดร้อนไปด้วย จึงปรึกษานางวันทองว่าหากอยู่ที่พิฆิตต่อไป ก็จะเกิดอันตรายในภายหน้าได้ ขุนแผนจึงขอให้พระพิฆิตส่งหนังสือแล้วให้ผู้คุมนำหนังสือพร้อมคุมตัวขุนแผนกับนางวันทองลงไปอยุธยา เมื่อถูกคุมตัวผ่านมาถึงหน้าเมืองลพบุรี ขุนแผนก็ได้้นำดาบฟ้าฟื้นไปซ่อนไว้และร้ายเวทกำบัง ดังบทเสภาที่ว่า

๑ ขุนแผนจับฟ้าพินแล้วขึ้นบก	บุกรกเขื่องกรายผายผัน
เห็นโพรงต้นไทรใหญ่ใส่ดาบพลัน	แล้วร้ายเวทอาถรรพ์กันกำบัง
จึงตั้งความสัตย์อธิษฐาน	กราบกรานอารักษ์แล้วฝากฝัง
ข้ากลับมาเมื่อไรอย่าได้พลั้ง	เบื้องหน้าถ้าจะตั้งเป็นบ้านเรือน
ให้เรียกว่าบ้านดาบกังธนู	เพราะฟ้าพินฝังอยู่จนแน่นเหมือน
แล้วล่องเรือต่อไปไม่แซะเชื่อน	เดือนกันมาจนใกล้อยุธยา ฯ

(เสภาเรื่อง ขุนช้าง ขุนแผน เล่ม 1, 2544, หน้า 339)

อีกคราวหนึ่งคือคราวที่ขุนแผนและพลายงามจะยกทัพไปสู้ศึกกับเจ้าเมืองเชียงใหม่ เมื่อเคลื่อนทัพไปถึงป่าที่พิจิตร ซึ่งได้นำดาบฟ้าพินฝังไว้ ตั้งแต่ครั้งไปขอพระพิจิตรส่งตัวกลับอยุธยา ขุนแผนก็ทำพิธีขุดดาบฟ้าพินขึ้นมา เมื่อขุดดาบได้ขุนแผนก็ยกขึ้นเหนือศีรษะด้วยความรู้คุณ และบอกพลายงามว่า วันหน้าจะยกดาบนี้ให้ ดังบทเสภาที่ว่า

๑ ขุนแผนจึงเรียกเจ้าพลายงาม	เดินตามไปที่ต้นไทรใหญ่
หมากพลูรูปเทียนเอาถือไป	ถึงต้นพระไทรก็กราบลง
บอกลูกว่าฟ้าพินของพ่อฝัง	ไว้แต่ครั้งพระพิจิตรเขาบอกส่ง
ดาบนี้มีฤทธิ์ปราบณรงค์	ฝังไว้ตรงกิ่งทิสบูรพา
พลายงามก็ขุดดินลงไป	พบดาบดีใจเป็นหนักหนา
ส่งให้พ่อชักวาบปราบนัยน์ตา	ขุนแผนทูนเกศาด้วยสุดรัก
ดาบนี้ต่อไปจะให้เจ้า	รบพุ่งจะได้เอาไปเป็นหลัก
อันฟ้าพินเล่มนี้ดียิ่งนัก	ดาบอื่นสักหมื่นแสนไม่แม่นเลย
ถึงพระแสงทรงองค์กษัตริย์	ไม่เทียมทัดของเราดอกเจ้าเอ๋ย
จะฝึกเจ้าให้ใช้เสียให้เคย	ชมเชยดาบพลางทางเดินมา ฯ

(เสภาเรื่อง ขุนช้าง ขุนแผน เล่ม 2, 2544, หน้า 51)

4. ความกตัญญูที่บุคคลมีต่อประเทศชาติ

ราษฎรไทยในวรรณคดีขุนช้างขุนแผนถือว่าเป็นข้าแผ่นดินในพระมหากษัตริย์ ถึงแม้ว่าพระมหากษัตริย์จะถือคิดว่าเป็นทวาราชพระองค์อยู่เหนือราษฎรสามัญชนทั่วไป แต่ประชาชนก็ยังจงรักภักดีในพระมหากษัตริย์ทุกพระองค์แม้แต่ชีวิตก็ยังสละได้ จะเห็นได้ในวรรณคดีเรื่องขุนช้างขุนแผนตลอดเรื่อง (พระมหาวชิกร สุธิโว (สุโขเกิด), 2549, หน้า 146)

4.1 ความกตัญญูของขุนไกรที่มีต่อประเทศชาติ

ขุนไกรยอมสละชีวิตของตัวเองในกรณีต้องควายป่าเพื่อแสดงให้เห็นว่ามีความจงรักภักดีในพระมหากษัตริย์ยอมสละชีวิตของตัวเองยอมรับโทษประหารชีวิต ดังบทเสภาที่ว่า

สุดคิดพี่แล้วแก้วพี่เอ๋ย	ที่ไหนเลยจะได้คืนไปรักใคร่
เป็นวิบากจะจากเจ้าจำไกล	สุดใจด้วยต้องอาญาตาย
.....	
ก่อนจะรับดับความโศกา	ภวานาประนมมือถือน้ำมัน
คิดถึงคุณพระพุทธพระธรรมนั้น	อภิวันท์พระสงฆ์ทรงศีลา
ทั้งคุณบิดามาตุเรศ	บังเกิดเทศก่อนเกล้าเทศา
ขออำนาจจะประกาศแก่เทวา	ให้ทราบทั่วปากฟ้าสุธาธาร
ด้วยตัวข้าขุนไกรกระทำผิด	ถึงชีวิตจะม้วยสังขาร
จะตายด้วยความสัตย์ปฎิญาณ	อย่างพงศ์พลายฝ้ายทหารอันชาญชัย
ปากว่าตาปัดจิตปรปลง	ระงับลงไม่พริ้นห้วนไหว
ก้มหน้าหลับตาภวานาไป	ได้ทีให้นิ้วเขาฟันลง
เพชรฆาตฟาดด้วยดาบอันคมกล้า	ขุนไกรชีวาเป็นผุยผง
ดวงจิตพรอระงับดับลง	ทำมธรงเอาศพไปเสียบไว้ ฯ

(เสภาเรื่อง ขุนช้าง ขุนแผน เล่ม 1, 2544, หน้า 23)

4.2 ความกตัญญูของขุนแผนที่มีต่อประเทศชาติ

ขุนแผนยอมติดคุกตามพระราชดำรัสของสมเด็จพระพันวษา ทั้งที่ขุนแผนเป็นผู้มีวิชาอาคมสามารถจะทำการต่อสู้หรือหนีไปได้ตลอดเวลาแต่ก็ไม่ใช้วิชาอาคม ดังบทเสภาที่ว่า

๐ ขุนแผนตอบคำพระยายม	ความสัตย์เกล้ากระหม่อมหาหนีไม่
แต่ว่าต้องจองจำระกำใจ	ทนทานไม่ได้ทั้งซื่อคา
เจ้าคุณเป็นใหญ่ได้โปรดเกล้า	ข้าพเจ้าไม่หลบลิ้นหนีหน้า
จะตายตามความสัจปฎิญา	มิให้มีผิดมาถึงเจ้าคุณ ฯ
๐ พระยายมได้ฟังขุนแผนว่า	ถ้ากระนั้นวันหน้าก็อย่าวุ่น
เราจะตามใจเจ้าเอานูญ	อย่าลืมนคุณพระองค์ทรงเลี้ยงมา
เจ้าจงให้สัตย์ปฎิญาณ	ดังว่าขานไม่คิดจะหนีหน้า

ให้เราตั้งใจปล้นเหมือนสัญญา	คำหนึ่งเราไม่ว่าจะตามใจ ฯ
๐ ขุนแผนประนมก้มกราบกราน	ตั้งสัตย์ปฏิญาณสาบานให้
ถ้าว่าหลบตีหนีไป	ให้ตกรรคตำได้อเวจี
แม้ตายจะสู้ตายอยู่ในคุก	กว่าจะโปรดพ้นทุกข์ไปจากที่
มิได้คิดชั่วช้ากาลิ	ตั้งแต่วันนี้จนวันตาย ฯ

(เสภาเรื่อง ขุนช้าง ขุนแผน เล่ม 1, 2544, หน้า 423-424)

แนวทางการเผยแพร่องค์ความรู้ทางด้านความกตัญญู

การเผยแพร่ความรู้ หมายถึง การทำให้ความรู้ ได้รับการเปิดเผยเพื่อตรวจสอบ ยืนยัน ความถูกต้อง เชื่อถือได้และหากนำไปใช้จะเกิดประโยชน์ หลังจากนั้นแล้วจึงทำการเผยแพร่ออกไป วัตถุประสงค์ของการนำเสนอความรู้และการเผยแพร่ความรู้จึงมีความแตกต่างกัน รวมทั้ง กระบวนการขั้นตอนเทคนิควิธีและเครื่องมือ รวมทั้งกลุ่มเป้าหมายที่จะให้ได้รับความรู้จากการ นำเสนอและการเผยแพร่ก็จะมีความแตกต่างกันไปด้วย แต่ส่วนใหญ่จะคล้ายคลึงกันและเป็น กิจกรรมต่อเนื่องกันคือมีการนำเสนอก่อนที่จะมีการเผยแพร่ความรู้

เมื่อผู้วิจัยได้ศึกษาวิเคราะห์และจำแนกรูปแบบของความกตัญญูจากเรื่องขุนช้างขุนแผน โดยละเอียดแล้ว ผู้วิจัยได้นำองค์ความรู้เรื่องความกตัญญูที่ค้นพบจากการศึกษาวิจัย มาต่อยอดเพื่อ เผยแพร่ให้เกิดประโยชน์ต่อสังคม โดยเน้นกลุ่มเป้าหมายไปที่หน่วยงานทางการศึกษา ทั้งนักเรียน และครู โดยใช้รูปแบบการเผยแพร่ ดังนี้

1. รวบรวมวรรณคดีหรือนิทานพื้นบ้านอื่นๆ ที่มีเนื้อหาสอดคล้องกับความกตัญญูแล้ว นำมาเผยแพร่ผ่านกิจกรรมการสอนในชั้นเรียน อาทิ การเล่นนิทานประกอบท่าทาง การแสดง บทบาทสมมุติ การอภิปรายกลุ่มในเรื่องที่เกี่ยวข้องกับความกตัญญู เป็นต้น



ภาพที่ 4.1 จัดหาหนังสือนิทาน หรือนิทานไทยที่สอดแทรกเนื้อหาด้านความกตัญญูมาให้นักเรียนได้อ่าน



ภาพที่ 4.2 ฝึกนักเรียนที่มีความสามารถในการพูด ให้มาบรรยายความรู้ด้านความกตัญญูช่วงกิจกรรมหน้าเสาธง



ภาพที่ 4.3 สร้างชิ้นงานโดยการนำข่าวที่เกี่ยวข้องกับความกตัญญูมาวิเคราะห์ตามรูปแบบ

2. จัดรูปแบบการสอนและทำสื่อการสอน โดยแทรกเนื้อหาเรื่องความกตัญญูเข้าไปในเนื้อหาการเรียนการสอนอย่างสม่ำเสมอ เพื่อให้เด็กและเยาวชนได้ตระหนักถึงคุณค่าของความกตัญญู



ภาพที่ 4.4 จัดการ iva ที่ในญาติที่เกี่ยวข้องกับความกตัญญู



ภาพที่ 4.5 สอดแทรกความรู้เรื่องความกตัญญูผ่านการทำกิจกรรมต่างๆ



ภาพที่ 4.6 นักเรียนชั้นประถมศึกษา กำลังให้ความสนใจเรื่องประเพณีในช่วงพักกลางวัน

3. เผยแพร่เอกสารสรุปผลการวิจัยผ่านการแลกเปลี่ยนเรียนรู้กับครูผู้สอน เพื่อให้ครูผู้สอนได้นำความรู้ในเรื่องความกตัญญูไปแพร่กระจายองค์ความรู้ต่อไป



ภาพที่ 4.7 จัดการอบรมครูในหัวข้อ “วิธีการเผยแพร่องค์ความรู้ด้านความกตัญญูให้แก่ผู้เรียน”